

NOTAS

Inleiding

1. Die Romeinse ampte in Cicero se tyd het geen salaris behels nie, maar was ereampte (*honores*) wat aan die bekleër daarvan eer, aansien en invloed besorg het. Daar was 'n vasgestelde volgorde (*certus ordo*) van ampte, in stygende belangrikheid, wat as die *cursus honorum* bekend gestaan het. Die normale volgorde was: *quaestor*, *aedilis* of *tribunus plebis*, *praetor*, *consul*, *censor*.
2. Sedert Sulla was daar 'n kollege van 15 priesters onder voorsitterskap van 'n hoëpriester (*pontifex maximus*) wat toesig gehou het oor die hele staatsgodsdienst en alle godsdienstige gebruike van Rome, en ook die belangrikste gebeurtenisse van elke jaar in die *Annales maximi* opgeteken het.
3. In sy *Pro Sestio* 45, gee Cicero 'n definisie van *optimates* en *populares*. Daarvolgens is die verskil tussen die twee groepe nie een van stand of herkoms nie, maar eerder een van politieke benadering. Hulle was ook nie politieke partye in die moderne sin van die woord nie. In die breë gesien, het die *optimates* die belange van die tradisionele gesagsorde hooggehou, terwyl die *populares* daarop aanspraak gemaak het dat hulle die belange van die hele volk behartig het en dus gereedliker voorstanders was van veranderings in die politieke stelsel.
4. Aanvanklik, in die koningstydperk, was daar slegs twee *quaestores*. Met verloop van tyd het hulle meer geword totdat Sulla die aantal *quaestores* tot twintig vergroot het, en Caesar tot veertig. Verder het Sulla 'n minimum ouderdom van 30 jaar neergelê vir die bekleding van hierdie amp, dit verpligtend gemaak vir die *cursus honorum*, en die bekleër daarvan outomaties 'n lid van die senaat laat word. In Cicero se tyd was die *quaestor* hoofsaaklik 'n finansiële amptenaar onder toesig van die senaat, die konsuls en die sensore. Hy het in Rome beheer uitgeoefen oor die skatkis en gewaak oor staatsinkomste en -uitgawes. Ook moes hy toesig hou oor die staatsargief waarin wette, senaatsbesluite en sensorlyste bewaar is. As hy *quaestor* in 'n provinsie was, het hy nie slegs beheer oor finansies (soldy, oorlogsbuit) gehad nie, maar moes hy soms as plaasvervanger van die veldheer of die goewerneur optree, en as sodanig bevel voer oor militêre eenhede.
5. In Cicero se tyd het 'n *praetor* sy ampstermyn van een jaar in Rome voltooi, en die volgende jaar is hy as *pro-praetor* (d.w.s. amptenaar met die magte van 'n praetor) na 'n provinsie gestuur om daar as goewerneur te dien. Vgl. n. 9 hieronder.
6. Oorspronklik was die *tribuni aerarii* amptenare wat oorlogsbelasting geïen en soldy aan die soldate van die verskillende stamme (*tribus*) uitbetaal het. Later is laasgenoemde funksie deur die *quaestores* oorgeneem. Dit wil voorkom of hulle in die eerste eeu v.C. 'n soortgelyke stand as die van *equites* (die ridderorde) gevorm het, met dié verskil dat hulle nie aan dieselfde sensuskwalifikasies onderworpe was nie. Ander geleerdes beskou hulle as 'n stand tussen die *equites* en die *plebs*.
7. Die *aediles* was oorspronklik twee ondergeskikte amptenare van slegs die plebejerstand (*aediles plebeii*). In 367 v.C. is twee bykomstige *aediles* uit die patrisiërstand gekies met die amptelike benaming van *aediles curules*. Nog later kon plebejers ook *aediles curules* word, en is die amp om die beurt deur die twee stande gevul. Die *plebeii* se plig was om die plebejiese spele (*ludi Ceriales* en *ludi plebeii*) te reël, terwyl die *curules* verantwoordelik was vir die omvangryker spele van die hele volk (*ludi Romani* en die

Megalasia). Gesamentlik was alle *aediles* verantwoordelik vir die toesig oor openbare geboue, die skoonhou en onderhoud van strate en watergeleidings, die prys- en kwaliteitsbeheer van lewensmiddele, die gereelde toevoer van koring en die beheer oor die mark en handelsverkeer.

8. Die woord *praetor* is etimologies verbind met *prae-ire* = "om voor te loop/te lei". Die Romeinse se hoogste amptenaar is aanvanklik *praetor* genoem (maar later *consul*) en hul funksie was waarskynlik meer militêr van aard. Volgens tradisie is die eerste *praetor* eger in 366 v.C. verkies om die gereg in Rome te administreer, vandaar sy naam *praetor urbanus*. Met die groei van die Romeinse ryk is die aantal *praetores* verhoog. Na Sulla se hervormings was daar in Cicero se tyd agt *praetores* wat as voorsittende regters van die *quaestiones perpetuae* (vgl. inleiding, p. 4) gedien het. Met sy ampsaanvaarding het 'n *praetor* gewoonlik 'n *edictum* uitgevaardig waarin hy die hoofbeginsels van sy jurisdiksie uiteengesit het. Hierdie *edicta* is gesamentlik die "praetoriese reg" genoem.
9. Die *consul* was Rome se hoogste siviele en militêre amptenaar gedurende die Republiek. Volgens die tradisie was daar van die begin af twee *consules* met eweveel magte, om te voorkom dat alleenheerskappy ooit weer in Rome sou ontstaan.
10. Kyk nota 1 by Die tweede redevoering van Antonius vir 'n verduideliking van die naam *Philippicae*.

1. Pleitrede vir Sextus Roscius van Ameria

1. Die *denarius* en die *sestertius* was Romeinse silwer muntstukke waarvan die waarde vandag moeilik te bepaal is.
2. Vir 'n bondige uiteensetting van Sulla se lewe en politieke loopbaan word die leser verwys na *The Oxford Classical Dictionary*.
3. Swaardvegters of gladiatore was gewoonlik krygsgevangenes, slawe of veroordeelde misdadigers wat in 'n skool (*ludus*) onder streng dissipline deur 'n professionele afrigter (*lanista*) opgelei is om gewapende tweegevegte – gewoonlik tot die dood – in die arena te lewer tot vermaak van die publiek. Uit die aard van die saak was gladiatore roekelose mense wat tot enige misdaad in staat was. Twee van die aanklaers in hierdie saak, die twee Titus Rosciusse, word deur Cicero gladiatore genoem. Vgl. § 17 hieronder.
4. Die *praetor* wat as voorsittende regter van die hof optree.
5. Na die Bondgenote-oorlog (91–89) het die meeste dorpe en stede in Italië Romeinse burgerskap verkry kragtens die Lex Julia en die Lex Plautia Papiria. Sulke dorpe is *municipia* of vrystede genoem omdat hulle selfregerend met 'n eie senaat, genoem *decuriones*, en amptenare was. Ameria, 'n dorp in Umbrië en ongeveer 85 km noord van Rome, is deur 10 *decuriones* bestuur, aan die hoof waarvan 10 afdelingshoofde, die *decem primi*, gestaan het. Hierdie liggaam kan as "stadsbestuur" of "stadsraad" vertaal word. Die 10 hoofde het gewoonlik as gesante opgetree.
6. Die families hier genoem is almal beroemde families in die Romeinse geskiedenis. Q. Caecilius Metellus Pius was medekonsul van Sulla in 80, die jaar waarin Roscius verhoor is.

7. Hierdie baddens was na aan die *Circus Flaminius* geleë.
8. Volaterrae was 'n versterkte stad in Noord-Etrurië waar 'n groot groep ondersteuners van Marius tot in 79 hardnekkig weerstand gebied het teen Sulla.
9. Vgl. nota 5 hierbo.
10. In hierdie stadium is die dekreet waarskynlik deur die klerk van die hof voorgelees. Direk daarna gaan Cicero voort met sy betoeg.
11. Ek lees *insolentius* i.p.v. *lentius*.
12. Caecilia Metella, dogter van Quintus Caecilius Metellus Balearicus, wat as konsul die seerowers in 123 by die Baleariese eilande oorwin het – vandaar sy bynaam. Hy was sensor in 120. Sy seun Quintus Caecilius Metellus Nepos was konsul in 98.
13. In §§ 71–72 van hierdie rede vertel Cicero hoe 'n vadermoordenaar vir sy straf nakend in 'n leersak toegenaai, en so, ontnem van die lig en lug wat hy besoedel het, in 'n stromende rivier gegooi word om te verdrink. In sy *De Inventione* 2.50.149 vertel hy meer van hierdie straf: die moordenaar se kop en gesig word in 'n diervel toegedraai en vasgebind, houtskoene word vir hom aangetrek, en daarna word hy in die tronk gestop totdat die leersak gereed is.
Pandectae 48.9.9 bepaal as straf vir die vadermoordenaar "dat hy met bloeddeurweekte latte geslaan word, daarna saam met 'n hond, 'n haan, 'n slang en 'n aap in 'n leersak toegenaai word, en dat die sak dan in die onmeetlike see gegooi word". Verskeie verklarings vir die teenwoordigheid van die diere is al aan die hand gedoen, o.a.: die slang as simbool van alle kwaad en die aartsvyand van die mens, en die aap as die afstootlike karikatuur van die mens, word geassosieer met die vadermoordenaar; die hond is die bewaker, en die haan die wakkermaker van die vermoorde, en omdat hulle hul werk so swak gedoen het, word hulle saam met die moordenaar doodgemaak. (Vgl. J.C. Nicol. *M. Tulli Ciceronis Pro Sexto Roscio Amerino Oratio* C.U.P. 1954, p. xxi–xxii.)
14. Cicero gee voor dat dit die aangeklaagde se eie woorde is, bloot om die hof se meegevoel vir laasgenoemde te probeer wek.
15. C. Flavius Fimbria, 'n vurige ondersteuner van C. Marius, en 'n aktiewe deelnemer aan die massamoorde op Sulla se ondersteuners gedurende Marius se laaste konsulskap in 86. In dieselfde jaar vergesel hy die konsul L. Valerius Flaccus na die Ooste waar laasgenoemde die bevel by Sulla moes oorneem. Fimbria vermoor vir Flaccus daar, maar toe sy eie troepe oorloop na Sulla, het hy selfmoord gepleeg.
16. Q. Mucius Scaevola, die *pontifex* (hoëpriester). Hy was 'n beroemde redenaar en regsgeleerde en leermeester van Cicero. In 86 is hy deur Fimbria aangeval, maar hy het dit oorleef. Hy was 'n aanhanger van die aristokratiese party, en het gestrewe na 'n vergelyk tussen die Mariane en Sullane. In 82 is hy egter deur die praetor Damasippus op bevel van Marius die jongere vermoor.
17. Cicero insinueer hier die Erucius nie weet wie sy vader was nie.
18. Die blyspeldigter Statius Caecilius (220–168 v.C.), 'n oorgangsfiguur tussen Plautus en Terentius. Hy het stukke van die Griekse Nuwe Komedie verwerk, veral van Menander. Cicero verwys waarskynlik na Menander se stuk *Hypobolimaïos* (= Die onwettige kind) waarin 'n ou man twee seuns gehad het: 'n wettige een, Eutyclus, wat hy op die platteland laat opvoed het, en 'n onwettige, Chaerestratus, wat hy by hom in die stad gehou het.
19. Veii was in die 5e eeu v.C. 'n baie belangrike Etruskiese stad, en een van Rome se

- groot teenstanders. Dit is egter in 396 deur die diktator Furius Camillus verwoes, waarna dit sy belangrikheid verloor het. Dit het ongeveer 16 km N.-N.-Wes van Rome, in Etrurië gelê.
20. Daar is 'n hele aantal verhale in die vroeë Romeinse geskiedenis, wat die primitiewe landelike lewe van groot generaals beklemtoon. Cicero sinspeel waarskynlik op drie van die bekendstes: Lucius Quintus Cincinnatus wat besig was om sy akkers te bewerk toe die diktatorskap hom in 458 aangebied is; Manius Curius Dentatus wat deur Pyrrhus se gesante op sy plasie gevind is waar hy besig was om sy skamele aandete voor te berei, en telkens, na belangrike staatsopdragte, weer na sy plasie teruggekeer het. Kyk volgende nota vir die derde geval.
 21. Waarskynlik Gaius Atilius Regulus Serranus, konsul in 257 en 250. Sy bynaam is afgelei van *serere* (om te saai). Ons vind hom ook by Vergilius, *Aen.* 6,844: *te sulco, Serrane, serentem* (''Jy, Serranus, wat die saad in die ploegvoor saai'').
 22. Dit is nie bekend wanneer die *Lex Remnia* ingestel is nie. Geleerdes neem aan dat dit as straf vir 'n aanklaer wat willens en wetens 'n valse aanklag lê, bepaal het dat die letter K, die beginletter van *Kalumniator* (valse aanklaer), op sy voorkop ingebrand word, waarna hy nie meer as aanklaer mog optree nie, en van alle ereampte uitgesluit was.
 23. Dit verwys na die godin Juno se heilige ganse wat op die *Capitolium* ('n vesting en heiligdom op die *Mons Capitolinus*, een van Rome se heuwels) aangehou is. Hul gesnater het die wagt in die vesting, tydens die nagaanval deur die Galliërs in 390 v.C., wakker gemaak, en daardeur die heiligdom gered. Daarna het die gebruik ontstaan om ganse op staatskoste daar aan te hou.
 24. Natuurlik die letter K. Vgl. nota 22 hierbo.
 25. Die *Kalendae* was die eerste dag van elke maand, die dag waarop rekenings vereffen moes word.
 26. 'n Ou hawestad in Latium, in vroeër tye Anxur genoem.
 27. Die Griekse treurspeldigter Aeschylus beskryf hoe Orestes sy moeder Clytaemnestra gedood het omdat sy sy vader Agamemnon vermoor het, en toe deur die Furieë of wraakgodinne met brandende fakkels agtervolg en tot waansin gedryf is.
 28. Solon (c. 640/635–kort na 561/560 v.C.) was 'n beroemde Atheense staatsman, en die eerste digter van die Atheense letterkunde. Hy het verreikende konstitusionele hervormings ingestel wat arm Atheners groot politieke en finansiële voordele besorg het. Hy was een van die sewe wyse manne van Griekeland.
 29. Vgl. nota 13 hierbo.
 30. Dit is nie met juistheid te bepaal welke persone hier bedoel word nie. Moontlik is dit P. Cornelius Scipio Nasica, 'n neef van die Nasica wat vir Tiberius Gracchus in 133 v.C. vermoor het. Hy was praetor in 94. Marcus Metellus se praenomen ontbreek in die manuskrip, maar hy was waarskynlik die broer van Q. Metellus Creticus, die praetor van 69.
 31. Volgens Griekse en Romeinse gewoonte is getuienis van slawe nooit anders as met foltering afgeneem nie. Daar is geglo dat iemand wat nie 'n vry mens was nie, nie die waarheid kon praat behalwe op die pynbank nie.
 32. Cicero se woordspeling op *sectores* (= opkopers van verbeurdverklaarde goedere) kan in Afrikaans nie presies weergegee word nie. *Sector* beteken basies ''snyer/afsnyer''. Waarom die opkopers so genoem is, is onseker: of omdat hulle die goedere in kleiner

- hoeveelhede verdeel (opgesny) het om weer te verkoop, òf omdat hulle dele of persentasies van die koopprys van die goedere moes "afkap" en inbetaal ter dekking van skulde op die goedere.
33. Cicero sinspeel op die moorde wat Capito gepleeg het.
 34. Lucius Cassius Longinus Ravilla, konsul 127 v.C. het bekend gestaan as 'n buitengewoon streng regter. Sy *cui bono?* (tot wie se voordeel?) het net soos sy naam spreekwoordelik geword.
 35. Die "slag van Cannae" is spreekwoordelik gebruik vir die proskripsies van Sulla. By Cannae en die Trasumennusmeer het Hannibal derduisende Romeine in die stof laat byt.
 36. Die Serviliusmeer was naby die forum geleë. Daar, sowel as op die forum, is die koppe van die vermoorde voëlvryverklaardes ten toon gestel.
 37. 'n Sitaat uit die *Achilles*, 'n tragedie van Ennius. Frigiese = Trojaanse. Die Trojaanse held Hektor het 'n deel van die Griekse vloot aan die brand gesteeek. Die Griekse held Odysseus is in hierdie geveg gewond; hy vlug na Achilles se tent waar Aias hom vra waarom hy gevlug het. Die sitaat is Odysseus se antwoord op die vraag. Cicero pas dit toe op die groot aantal moorde.
 38. Oor die mense wat hier opgenoem word, is niks verder bekend as dat hulle beroepsaanklaers moes gewees het wat in Sulla se proskripsies die lewe gelaat het, en dat die gryse Antistius die koning van die aanklaers was.
 39. Die "wonde" wat hulle versorg het, was die "skulde" wat hulle met die voëlvryverklaardes se geld kon delg.
 40. Die middagmaal (*cena*) was die Romeine se hoofmaaltyd. Dit het gewoonlik teen 15h00 begin, en normaalweg 'n paar ure lank aangehou.
 41. Achilles se wadrywer, bekend om sy vinnige jaery. Sy naam word metonimies gebruik vir enige wadrywer.
 42. 'n Erepalmtak was die oorwinnaar se oorwinningsteken. 'n Lintversierde palmtak is toegeken vir 'n spesiale oorwinning.
 43. In ouerou tye was dit glo die Romeine se gewoonte om sestigjarige mans van die Subcliusbrug af in die Tiber te stamp, as offerande aan die gode van die onderwêreld. In Cicero se tyd is hierdie gewoonte jaarliks op die *Ides* van Mei (= 15 Mei) herdenk deur strooioppe in die Tiber te gooi. Capito het skynbaar 'n werklike man, jonger as sestig jaar, in die Tiber afgestamp.
'n Ander verklaring is dat manne van sestig jaar in Rome nie meer stemreg gehad het nie, en dus uit die brûe, dit wil sê smal toegange tot die stemplek geweer is. In hierdie geval sou Capito dan iets gewelddadigs gepleeg het teenoor 'n man wat jonger as sestig, en dus tog stemgeregtig was.
 44. P. Cornelius Scipio Aemilianus, kortweg Scipio Africanus, die vernietiger van Karthago in 146 v.C.
 45. 'n Toespeling op die naam Chrysogonus wat "uit goud gebore" beteken, asook op Chrysogonus se rykdom.
 46. L. Valerius Flaccus het as *interrex* in 82 v.C. die *Lex Valeria* ingestel waardeur diktatoriale magte aan Sulla toegeken is.
Die *Lex Cornelia de proscriptione* is einde 82 v.C. deur Sulla uitgevaardig om die uitwissing van sy politieke teenstanders te wettig.
 47. Hierdie volkere het in die mees suidelike deel van Italië gewoon. Cicero vergelyk Chry-

- sogonus se paleis met 'n beskeie woonhuis wat met alle redelike geriewe toegerus is.
48. Hierdie vase was vervaardig uit die beroemde Korinthise brons, 'n mengsel van goud, silwer en koper, en was baie duur; so ook die vase van die eiland Delos.
 49. Dit was of 'n draagbare stoof, of 'n apparaat om disse warm te hou.
 50. Ek lees *conviciis* in plaas van *conviviis*.
 51. Met ander woorde Romeinse burgers, hier sarkasties gebruik, want Romeinse burgers moes dit benede hul waardigheid ag om met 'n vrygelatene om te gaan.
 52. 'n Ooreenkoms tussen die aanhangers van Marius (Mariane) en die van Sulla (Sullane).
 53. Elke Romeinse burger het 'n ring gedra, of van goud of van yster. Die goue ring was 'n kenteken van senatore en ridders, terwyl die een van yster deur gewone burgers gedra is. Die afgee van sy ring beteken die afstaan van alle aanspraak op familieregte.
 54. Vgl. nota 12 hierbo. Haar deurlugtige ooms was Marcus Caecilius Metellus wat in 114 'n opstand in Sardinië onderdruk het, en Gaius Caecilius Metellus wat die Thraciërs in 113 oorwin het.
 55. Waarskynlik Marcus Valerius Messala wat in 53 konsul was. Ten tye van die proses was hy slegs 16 jaar oud, en om 'n aanklag te kon indien, moes 'n Romeinse burger 17 jaar oud wees.

2. Die eerste redevoering teen Catilina

1. Die Palatium was een van Rome se sewe heuwels, en 'n belangrike militêre pos in tye van onrus. Die aand voor hy hierdie toespraak gehou het, het Cicero dit met bykomstige troepe laat beset. Op hierdie heuwel is keiser Augustus se woning later opgerig, en het *palatium* gaandeweg die betekenis "paleis" verkry.
2. Die senaatsitting is in die tempel van Jupiter Stator teen die noordelike hang van die Palatium gehou, juis vanweë die beskerming van die troepe op die heuwel.
3. Volgens Sallustius (*Cat.* 17) was hulle die volgende: 1. Uit die senatoriale stand: P. Lentulus Sura, P. Autronius, L. Cassius Longinus, C. Cethegus, P. en Servius Sulla, L. Vargunteius, Q. Annius, M. Porcius Laeca (by wie se huis die vergadering gehou is), L. Bestia, Q. Curius. Vgl. nota 5 by Die vierde redevoering teen Catilina.
2. Uit die ridderstand: M. Fulvius Nobilior, L. Stalilius, P. Gabinius Capito, C. Cornelius, en 'n hele aantal vooraanstaande manne uit die kolonies en vrystede.
4. Sy volle naam was Publius Cornelius Scipio Nasica Serapio (konsul 138 v.C.). Toe die konsuls in 133 v.C. nie geweld wou gebruik teen die hervormer Tiberius Gracchus nie, het 'n aantal senatore en ander vyande van Gracchus, met P. Scipio aan die spits, die man en sy ondersteuners bestorm, en hom en driehonderd van sy volgelinge met knuppels en steniging om die lewe gebring.
5. Hy was *magister equitum* van die diktator Quintius Cincinnatus in 439 v.C. Spurius Maelius was 'n ryk plebejer wat tydens die hongersnood van 440 v.C. in Rome, koring opgekoop en gratis aan die armes uitgedeel het. Daaroor is hy beskuldig van revolusionêre optrede. Toe hy gedaag is om voor Cincinnatus se regbank te verskyn, het hy geweier, en C. Servilius Ahala het hom onmiddellik neergevel.
6. Die senaat.

7. Hy was konsul in 121 v.C. en het 'n leidende rol gespeel in amptelike optrede wat tot die dood van Gaius Gracchus aanleiding gegee het.
8. Gaius Gracchus se vader, Tiberius Sempronius Gracchus, was twee maal konsul en later sensor. Sy moeder was Cornelia, die dogter van P. Scipio Africanus Maior.
9. M. Fulvius Flaccus, konsul in 125 v.C., is in 121 saam met sy twee seuns deur Opius (nota 7) gedood omdat hy 'n ondersteuner van Gaius Gracchus was.
10. In 100 v.C. het die senaat aan genoemde konsuls kragtens 'n *Senatus Consultum Ultimum* (die aankondiging van 'n openbare noodtoestand) magte verleen om die verre-gaande geweldpleging van die demagoë Lucius Appuleius Saturninus en Gaius Servilius Glaucia te onderdruk. Hoewel laasgenoemde twee tot voor die senaat se opdrag Marius se politieke bondgenote was, het hy hulle in die uitvoering van sy plig op die Capitolium (wat deur hulle magte beset was) tot oorgawe gedwing deur hulle water-toevoer af te sluit. Om te voorkom dat hulle deur die gepeupel gelych word, het hy hulle in die senaatshuis opgesluit, maar die gepeupel het deur die dak ingebreek en hulle met die teëls doodgegooi. Cicero stel dus die saak nie heeltemal korrek nie.
11. Ek vertaal die term *patres conscripti* met "geagte senatore". Toegepas op senatore het *patres* oorspronklik dieselfde beteken as *patricii*, daar slegs patrisiërs in die koningstydperk van Rome sitting gehad het in die senaat. Die laaste koning, Tarquinius Superbus, het baie senatore laat vermoor, en nadat hy uit Rome verdryf is, is die senaat aangevul met senatore uit die ridderstand, en nog later weer deur manne uit die plebejerstand. *Conscripti* kan òf 'n byv.nw. wees wat "ingeskryfde", òf 'n s.nw. wat "bygeskryfdes" beteken, en sonder die voegwoord "en" aan "patres" gekoppel is. In eersgenoemde betekenis is *patres conscripti* dan "ingeskrewe vaders", d.w.s. die *patricii* wat deur die konings gekies is om as hul senatore op te tree, en wie se name op 'n lys ingeskrywe is, om hulle te onderskei van die ander *patricii*. As *conscripti* 'n s.nw. is, beteken *patres conscripti* "vaders en bygeskryfdes", waar *patres* oorspronklik net na die patrisiese senatore verwys, en *conscripti* na senatore van die ander stande, en wie se name bygeskryf is op die lys van patrisiese senatore. In ieder geval, die senaat as geheel is tradisioneel as *patres conscripti* aangespreek.
12. Tans Palestrina, suidoos van Rome geleë. Met die besetting daarvan sou Catilina een van die sterkste militêre poste in Latium in sy mag kry.
13. Belangrike Romeinse amptenare en beskermhere (*patroni*) het gewoonlik vroeg in die môre besoekers ontvang wat eer aan hulle kom bewys.
14. Cicero wys waarskynlik na die standbeeld van Jupiter Stator in wie se tempel die senaatsitting plaasvind.
15. In die periode tussen 'n amptenaar se verkiesing (gewoonlik in Julie) en die aanvaarding van sy amp (1 Januarie die volgende jaar), is na hom verwys as die "verkose" of "aangewese" (*designatus*) amptenaar.
16. Die *Campus Martius*, 'n terrein gewy aan Mars, net buite Rome se stadsgrens (*pomerium*) geleë, en gebruik vir troepemonstering, sportbeoefening deur die publiek, en vir verkiesings deur die *comitia centuriata*.
17. Nadat Catilina sy eerste vrou vermoor het, het hy ook sy seun by haar vermoor, omdat hy met Aurelia Orestilla in die huwelik wou tree, en sy geweier het om 'n opgegroeide stiefseun in haar huis te hê.
18. Cicero praat hier op 8 Desember 63 v.C. Die terugtrekking van lenings (waarvan Catili-

- na baie gemaak het) het op die eerste dag van elke maand, naamlik die *Kalendae* plaasgevind, maar die lener moes eers daarvan in kennis gestel word, naamlik op die *Ides* (of die 13de of die 15de) van die vorige maand. Cicero voorspel dus dat Catilina op 13 Desember 63 in kennis gestel sal word dat sy lenings ingetrek is.
19. Cicero verwys na Catilina se eerste sameswering (vgl. "Agergrond") in 66 v.C. toe M. Aemilius Lepidus en C. Volcatius Tullus die konsuls was.
 20. Die *comitium* was 'n oop vergaderplek in die forum.
 21. Die metafoer is ontleen aan die skermkuns in die gladiatorskole.
 22. Dus nie deur 'n stoot met sy eie swaard te pareer nie, maar bloot deur 'n lyfbeweging.
 23. Manius Aemilius Lepidus was konsul in 66 v.C. Nadat die senaat berig ontvang het dat Manlius op 27 Oktober in Etruurië die wapen opgeneem het teen die staat, het L. Aemilius Paullus vir Catilina aangekla van geweldpleig (*vis*), waarop laasgenoemde aangebied het om deur enige vooraanstaande burger onder bewaking gehou te word. Niks het van hierdie saak geword nie.
 24. Cicero is hier ironies. Catilina se teenwoordigheid by die vergadering in Laeca se huis toon hoe onsoorgvuldig hy bewaak is.
 25. Cicero beweer dat dit teen sy beginsels is om so hardvogtig op te tree, maar die eintlike rede is omdat die senaat nie 'n gereghof was, en dus nie so 'n vonnis wettig kon vel nie.
 26. Publius Sestius was in 63 v.C. quaestor. In 57 het hom as volkstribuun sterk beywer vir Cicero se herroeping uit ballingskap. In 56 het Cicero hom verdedig (*Pro Sestio*) teen 'n beskuldiging van geweldpleging gedurende sy tribuunskap.
 27. Marcus Marcellus was 'n intieme vriend van Cicero. Hy was konsul in 51, en 'n verbeete teenstander van Julius Caesar. Na Caesar se oorwinning is Marcellus verban, maar hy is begenadig en in 46 uit ballingskap herroep. In sy *Pro Marcello* bedank Cicero Caesar vir Marcellus se terugroeping.
 28. Ek lees die sin met weglating van *tua*.
 29. Sedert Marius se leërvormings was die adelaar die veldteken vir 'n legioen in sy geheel. Sallustius (*Cat.* 59) beweer dat die adelaar hier ter sprake deur Marius in sy stryd teen die Cimbriërs gebruik is. Juis aan hierdie adelaar sou Catilina groot waarde geheg het, veral omdat hy homself beskou het as Marius se opvolger as leier van die *populares*.
 30. Cicero oordryf hier. Hy self noem slegs een so 'n geval. Vgl. hierbo, nota 4.
 31. 'n Romeinse burger kon in kriminele sake by die volk appèl aanteken (*provocatio*) teen die vonnis van 'n amptenaar. Hierdie reg is blykbaar die eerste maal erken deur die *Lex Valeria* van 509 v.C. Die *Lex Porcia* van 197 v.C. het bepaal dat 'n burger die doodstraf of gëselhoue kon vryspring deur in ballingskap te gaan. Die *Lex Sempronia de capite civium*, deurgevoer deur Gaius Gracchus in 123 v.C., het die beginsel dat die finale oordeel oor 'n burger se lewe by die volk berus het, herbevestig.
 32. Die tribune (*tribunal*) was 'n verhoog in die forum waar die stadspraetor op sy ampstoel (*sella curulis*) gesit het om sake tussen Romeinse burgers aan te hoor. Cicero impliseer dat Catilina en sy bende die stadspraetor probeer intimideer het. Vgl. nota 98 by Die tweede redevowering teen Antonius.
 33. Pyle met pikdeurweekte uitgepluiste touwerk vooraan vasgebind. Laasgenoemde is aan die brand gestee en die pyl dan afgeskiet om brand te stig. Die naam *malleolus* (= klein hamertjie) is waarskynlik daaraan gegee vanweë die hamervormige kop wat so 'n behandelde pyl vertoon het.

34. Hierdie woorde rig Cicero aan die standbeeld van Jupiter in die tempel waar die senaatsitting gehou word.

3. Die vierde redevoering teen Catilina

1. Vgl. nota 16 by Die eerste redevoering teen Catilina. *Auspicium* beteken eintlik die waarneming van voëls om uit hulle gedrag, vlug of geluide voortekens te kry wat aandui of die gode 'n bepaalde amptelike handeling goedkeur of nie. Die verkiesing van konsuls op die Campus Martius het gereeld gepaard gegaan met die waarneming van voortekens.
2. Die *sella curulis* of ampstoel (vgl. nota 32 by Die eerste redevoering teen Catilina). Dit was 'n met ivoor ingelegde stoel waarop die konsuls, praetors en *aediles curules* by amptelike geleenthede gesit het.
3. Omdat soveel vooraanstaande manne, o.a. Caesar en Crassus, skynbaar by die sg. Eerste Catilinarie se Sameswering betrokke was, het Cicero natuurlik sekere inligting verswyg.
4. Priesteresse van die godin Vesta (aanvanklik vier, maar later ses). 'n Vestaalse maagd is tussen haar sesde en tiende lewensjaar deur die *pontifex maximus* gekies, of deur haar ouers aangebied om 'n priesteresse van Vesta te word. Sy moes 'n gelofte van kuisheid aflê, die heilige vuur in die tempel Vesta brandend hou, in tye van nood vir die Romeinse volk as geheel bid, sorg vir die reinigingsmiddele by offerandes, en dertig jaar lank in diens van die godin bly. Sou sy haar belofte van kuisheid verbreek, is sy lewend begrawe.
5. Publius Cornelius Lentulus Sura is kort na sy konsulskap in 71 v.C. deur die sensors uit die senaat geskop vanweë onbetaamlike gedrag. In 63 is hy vir 'n tweede keer tot praetor verkies, en in hierdie amp was hy 'n belangrike leier in Catilina se sameswering in hierdie jaar. Op grond van 'n voorspelling in die Sibillynse boeke en die uitsprake van waarsêers was hy oortuig daarvan dat hy die derde Cornelius was (die vorige twee was Cinna en Sulla) wat deur die lot bestem was om heerskappy oor Rome te verkry. Hy was een van die vyf samesweerders wat tereggestel is.
6. Terentia.
7. Tullia.
8. Marcus.
9. Gaius Calpurnius Piso Frugi, Tullia se eerste man. Daar hy eers in 58 v.C. quaestor geword het, kon hy by hierdie senaatsitting in 63 nog nie binne in die tempel sit nie, en het hy waarskynlik tussen die toeskouers by die oop tempeldeure gestaan.
10. Sedert die ontstaan van die amp (500–450 v.C.) tot ongeveer die 4e–3e eeu v.C. kon 'n volkstribuun (*tribunus plebis*) twee agtereenvolgende jare tot die amp verkies word. Daarna is dit as onkonstitusioneel verklaar. Toe Tiberius Gracchus dus tydens sy eerste jaar as volkstribuun (133 v.C.) vir sy herverkiesing die volgende jaar begin werk het, is hy deur senatore en ander vyandige elemente vermoor vir sy onkonstitusionele optrede. Vgl. ook nota 4 by Die eerste redevoering teen Catilina.
11. Gaius Gracchus, jonger broer van Tiberius (nota 10), is wel twee agtereenvolgende jare tot volkstribuun verkies (123 en 122 v.C.). Hy wou sy broer se agrariese wette van

133 v.C. uitvoer om sodoende ekonomiese en sosiale voordele aan die arm volksmassa te laat toeval. Sy strewer is deur die senaat as revolusionêr beskou en ten gevolge daarvan is hy en 'n groot aantal van sy "agrariëse party" in 121 v.C. deur die konsul Opimius gedood.

12. Lucius Appuleius Saturninus was 'n revolusionêre volkstribuun. Sy vriend Gaius Servilius Glaucia was in 100 v.C. as praetor onwettig 'n kandidaat vir die konsulskap. Sy teenstander Gaius Memmius is in 'n oproer vermoor. Ten gevolge daarvan het die senaat die konsul Marius opdrag gegee om die wet en orde te herstel, en in die proses is sowel Glaucia as Saturninus gedood. Vgl. ook nota 10 by Die eerste redevoering teen Catilina.
13. 'n Dankfees (*supplicatio*) is gewoonlik deur die owerhede in Rome afgekondig by geleentheid van 'n groot militêre oorwinning of sukses. Deur aan die volk toegang te verleen tot die standbeelde van die gode, is daar geleentheid geskep vir algemene godeverering. Dit is *supplicatio* genoem omdat die aanbidders hulleself òf neergevly, òf gekniel het voor die beelde.
14. Die name van die nege persone wat deur die senaat vir bewaking gegee is, word in *In Catilinam* III.6.14 vermeld. Vier van hulle, t.w. Cassius, Furius, Annius Chilo en Umbrenus het egter gevlug, en gevolglik kon die senaat se bevel teen hulle nie uitgevoer word nie. Sallustius (*Cat.* 47) vermeld ook die name van die persone aan wie die vyf gevangenes vir bewaking gegee is: Lentulus aan P. Lentulus Spinther, Cethegus aan Q. Cornificius, Statilius aan C. Caesar, Gabinius aan M. Crassus, Caeparius aan Cn. Terentius.
15. 'n Senaatsbesluit moes voor sonder geneem word om van krag te wees.
16. Hy was aangewese (*designatus*) konsul vir 62 v.C., en volgens gebruik is hy eerste deur die voorsittende konsul gevra om sy opinie (*sententia*) te lug.
17. C. Julius Caesar.
18. Dit sou die vrystede met 'n onbillike las belaaï indien hulle beveel sou word om die gevangenes lewenslank te bewaak; aan die ander kant sou die senaat in verleentheid kom as die vrystede versoek word om die taak te verrig en nie een van hulle is gewillig om dit te doen nie.
19. Dit wil sê by wyse van òf 'n senaatsbesluit (*senatus consultum*) òf 'n wet (*lex*) wat deur die volksvergadering in die *comitia* uitgevaardig word.
20. Wanneer hulle om die lewe gebring word.
21. Hier beteken *popularis* "van die volk" of "volks", in teenstelling met die outokrasie. Die *populares* in die Romeinse politieke bestel was die "volksparty" wat ook verkeerdelik die "demokrate" genoem word. Baie van die *populares*, veral hulle leiers, was allermens demokrate in die moderne sin van die woord. Weens gebrek aan 'n woord in Afrikaans wat *populares* suiwer as 'n politieke begrip weergee, gebruik ek die Latynse woord in die vertaling. (Vgl. ook notas 3 en 4 by afdeling 10.1: Inleiding.)
22. Julius Caesar het daarmee gespog dat hy 'n afstammeling was van Iulus, die seun van Aeneas. Daar laasgenoemde die seun van die godin Venus was, kon Caesar dus ook daarmee spog dat hy van gode afgestam het.
23. Toe Caesar voorgestel het dat die senaat die middeveg tussen alte groot wreedheid en oormatige sagsinnigheid moet bewandel.
24. Vgl. nota 31 by Die eerste redevoering teen Catilina.

25. C. Julius Caesar.
26. *Purpuratus* was eintlik 'n titel wat aan Macedoniese en Asiatiese howe aan die koning se mees vertroude minister gegee is.
27. Lucius Caesar was konsul in 64 v.C. Sy suster Julia was met die samesweerder Lentulus getroud.
28. M. Fulvius Flaccus, konsul in 125 v.C., wat saam met sy seuns in 121 v.C. deur die konsul L. Opimius om die lewe gebring is omdat hulle ondersteuners van C. Gracchus was.) Vgl. nota 11 hierbo.) L. Caesar se moeder, Livia, was 'n dogter van M. Fulvius Flaccus.
29. Om bloedvergieting te probeer voorkom, het Fulvius sy jongste seun na Opimius gestuur met voorwaardes vir versoening tussen die senaat en die aanhangers van C. Gracchus.
30. Dit verwys na C. Gracchus se wet waarkragtens goedkoop koring aan die armer deel van die bevolking verskaf is.
31. P. Cornelius Lentulus (konsul in 162 v.C.) was ten tye van C. Gracchus se dood (121 v.C.) *princeps senatus*.
32. Die onenigheid tussen die senaat en die ridderorde is meegebring deur die *Lex Acilia* van 122 v.C. wat die alleenreg van senatore om in juries te dien, na die ridderorde oorgeplaas het.
33. Die senatorestand, dit wil sê die senaat.
34. Die vennootskap en eensgesindheid tussen senaat en ridderstand is teweeggebring deur die *Lex Aurelia* (deurgevoer deur die praetor Lucius Aurelius Cotta) van 70 v.C., wat bepaal het dat juries in die vervolgsaaing sou word uit senatore, ridders en *tribuni aerarii*. (Vgl. nota 35 hieronder.)
35. Die betaalmeesters (*tribuni aerarii*) was plebejiese amptenare wat aan die quaestors toegewys is om geld wat uit die skatkis (*aerarium*) ontvang is, volgens voorgeskrewe reëls uit te betaal, bv. soldy aan soldate.
36. Die klerke (*scribae*) van die senaat of ander owerheidspersone, het 'n gesiene stand in Rome gevorm. Hulle is op 5 Desember (die dag waarop Cicero hierdie rede lewer) jaarliks deur die lot aan die quaestors toegewys by die *aerarium* in die tempel van Saturnus in die forum. Hierdie tempel was binne sig van Cicero waar hy in die tempel van Concordia besig was om te praat.
37. Die skatkis (*aerarium*) was 'n deel van die tempel van Saturnus (vgl. vorige nota).
38. Cicero wys waarskynlik na die forum waar talle winkels en stalletjies opgerig was.
39. In tye van onrus en oorlog was die winkeliers gedwing om hulle winkels toe te maak.
40. Die *Capitolium* was die hooftempel van Jupiter op die Capitolyne heuwel, en direk teenoor die tempel was Rome se oorspronklike vesting of burg geleë.
41. Die *penates* was die huisgode of beskermgode van sowel die individuele familie as die staat.
42. Die godin van die huislike haard en die haardvuur, asook van die eendrag en veiligheid in die staat. In haar ronde tempel aan die voet van die Palatynse heuwel is haar heilige vuur deur die Vestaalse maagde aan die gang gehou. Slegs eenkeer per jaar, naamlik op 1 Maart, kon dit doodgaan en opnuut gemaak word. As die vuur andersins sou doodgaan, is dit as 'n slegte voorteken beskou, en daarvoor is die verantwoordelike Vestaalse maagd deur die hoëpriester (*pontifex maximus*) met gëseling gestraf. Vgl. ook nota 4 hierbo.

43. Waarskynlik die nag toe die Allobroge gearresteer is (vgl. die Agtergrond tot hierdie rede). As die staat daardie nag nie die getuienis by hulle gekry het, wat gelei het tot die inhegtenisname van die samesweerders nie, kon dit rampspoedig geëindig het vir die Romeinse staat.
44. Scipio Africanus Maior wat Hannibal by Zama in 202 v.C. verslaan het.
45. Publius Cornelius Scipio Aemilianus Africanus Minor, seun van L. Aemilius Paullus en aangename kleinseun van Scipio Africanus Major.
46. Lucius Aemilius Paullus, wat vir Perseus, die koning van Macedonië in 168 v.C. by Pydna verslaan het.
47. Cicero se stellings is verkeerd bewys, want spoedig hierna het die twis tussen die senaat en die ridderorde opnuut opgevlam.
48. Vgl. Agtergrond by Die eerste redevoering teen Catilina (p. 214).

4. Pleitrede vir die digter Archias

1. Die geskrewe toespraak wat ons vandag besit, is nie die oorspronklike rede wat Cicero mondeling tydens die verhoor van Archias gelewer het nie, maar 'n hersiene, verbeterde weergawe wat eers jare na die verhoor gepubliseer is. 'n Aantal Duitse klassici was van oortuiging dat die rede nie deur Cicero geskryf is nie, omdat die taal na hul mening alte geswolle en bombasties is, en omdat 'n aantal *hápak*s *legómena* wat nie elders in Cicero voorkom nie, daarin verskyn. Hul argumente is na my mening voldoende weerlê deur James S. Reid, *M. Tulli Ciceronis pro A. Licinio Archia Poeta Oratio ad iudices*, Cambridge Univ. Press, 1951, pp. 18–19.
2. Gaius Marius (die beroemde generaal) en Quintus Lutatius Catulus, die konsuls in 102 v.C.
3. Marius was veral beroemd om sy oorwinnings oor Jugurtha (107–105 v.C.), die Teutone (102 v.C.) en in samewerking met Catulus, die Cimbriërs (101 v.C.). Daarbenewens was Catulus self 'n skrywer.
4. Quintus Caecilius Metellus Numidicus, konsul in 109 v.C., het Jugurtha van Numidië op sy knieë gedwing, maar moes later sy bevel afstaan aan Marius.
5. Marcus Aemilius Scaurus was die groot staatsman tydens die oorlog teen Jugurtha.
6. Die beroemde redenaar.
7. Vgl. Agtergrond by hierdie rede.
8. Die aristokratiese demagoog; tribuun in 91 v.C.
9. Hoofsaaklik Gnaeus Octavius, konsul saam met Cinna in 87 v.C.
10. Waarskynlik Lucius Porcius Cato, tribuun in 100 v.C. en konsul in 89 v.C.
11. Vir die *Lex Plautia Papiria*, vgl. Agtergrond by hierdie rede.
12. Appius Claudius Pulcher, konsul in 79 v.C.
13. Publius Gabinius Capito, praetor 89 v.C., is na sy goewerneurskap in Achaia vir afpersing aangekla en skuldig bevind. Sy gevoeligste verlies was die verlies van sy burgerregte.
14. Van Lucius Cornelius Lentulus is niks verder bekend as dat hy in die jaar 80 v.C. praetor was nie. Hy was die voorsittende regter by die hof waar Metellus, die man wat die

- naam gedra het wat op die lys verander is, aangekla het weens usurpasie van burgerskap.
15. Dit wil sê Suid-Italië wat vanweë die talle aldaar gestigte Griekse kolonies hierdie naam verkry het.
 16. *Tempestivus* beteken letterlik "wat vroeg begin". Die Romeine se gasmale het normaalweg teen drie-uur nm. begin, en dan voortgeduur tot diep in die nag. As die gasmaal dan "vroeg begin", dit wil sê voor die normale tyd, beteken dit dat die maaltyd "uitgerek" word.
 17. Die aanslae op hom nadat hy die Catilinarie se sameswering onderdruk het.
 18. Publius Cornelius Scipio Aemilianus Africanus Numantinus (185/4–129 v.C.) dieoweraar van Karthago in 146 v.C., en die sentrale figuur in die "Kring van Scipio", 'n filosofies-literêre groep wat veel gedoen het ter bevordering van die Griekse kultuur in Rome gedurende die laaste helfte van die tweede eeu v.C. Hy was konsul in 147 en 134 v.C., en goed bevriend met die Griekse filosoof Panaitios en die geskiedskrywer Polybios.
 19. Gaius Laelius Minor, 'n groot vriend van Scipio (nota 18) en 'n hoogs gekultiveerde, toonaangewende lid van die "Kring van Scipio". Hy was konsul in 140 v.C.
 20. Lucius Furius Philus, konsul 136 v.C., ook 'n groot vriend van Scipio en 'n prominente lid van die "Kring van Scipio".
 21. Marcus Porcius Cato Censorius (234–149 v.C.), konsul in 195, sensor in 184 v.C. (sy bynaam is aan sy streng sensorskap te danke), teenstander van Griekse invloed in Rome en, volgens bewering, skepper van die leuse "Karthago moet verdelg word". Hy was die vestiger van die Latynse prosastyel met sy geskiedwerk *Origines* en sy werk oor landbou *De agricultura*.
 22. Quintus Roscius Gallus, die beroemde veelsydige en begaafde akteur.
 23. Byvoorbeeld Demokritos en Plato.
 24. Quintus Ennius (239–169 v.C.) die belangrikste voor-klassieke Romeinse digter. Slegs fragmente van sy werke het behoue gebly.
 25. Volgens oorlewering het sewe Griekse stede getwis om die eer van Homeros se geboorteplek te wees: Smyrna, Rhodos, Kolophon, Salamis, Chios, Argos en Athene.
 26. Staatsman en generaal tydens die Persiese oorloë. In 'n seeslag by Salamis het hy saam met die Spartaanse bevelvoerder Eurybiades in 480 v.C. die Persiese vloot onder Xerxes verslaan.
 27. Lucius Plotius Gallus, een van die eerste retoriekonderwysers in die Latynse taal.
 28. Vgl. Ter ondersteuning van Manilius se Wet.
 29. Dit is onwaarskynlik dat Archias die hele Mithridatiese oorlog beskryf het tot by die beëindiging daarvan deur Pompeius wat vir Lucullus as opperbevelhebber opgevolg het.
 30. Die inskripsies op hierdie beroemde grafombe is gedeeltelik vroeg in die 17e eeu, en weer aan die einde van die 18e eeu teruggevind, en is tans in die Vatikaan. Dit was 'n algemene gewoonte van die Romeine om vir vriende plek te maak in die familiegraf.
 31. Deur die digter Ennius. Cato die sensor (vgl. nota 21 hierbo) het vir Ennius (vgl. nota 24) in 203–202 v.C. uit Sardinië na Rome gebring.
 32. In Cicero se tyd het dit bestaan uit slegs Rome, Latium en die Romeinse kolonies.
 33. 'n Voorgebergte voor Troje. Dit vorm een kant van die toegang tot die Hellespont. Volgens tradisie lê vier helde van die *Ilias* hier begrawe: Achilles, Patroklos, Antilochos, Ajax.

34. Politieke raadgewer en historiograaf van Pompeius. Hy het Pompeius vergesel op sy kampanjes in die derde Mithridatiese oorlog (66–63 v.C.).
35. Dit was dus 'n swak epigram; slegs na vorm, naamlik die effens langer alternatiewe verse, was dit 'n epigram, maar na inhoud het dit niks beteken nie.
36. Sulla het self die reëling beheer waarop die besittinge van die voëlvryverklaardes verkoop is. Vgl. Ter verdediging van Sextus Roscius.
37. Tans Cordoba; dit was die hoofstad van die Romeinse provinsie Hispania Ulterior, en het reeds vroeg die Romeinse kultuur aangeneem. Latynse skrywers soos die twee Senecas en Lucanus het ook daarvandaan gekom.
38. Decimus Iunius Brutus, konsul 139 v.C.
39. Lucius Accius (ca. 170–86 v.C.), die tragediedigter en geleerde. Slegs klein brokkies van sy werke het oorgebly.
40. Marcus Fulvius Nobilior het die Aetoliërs in 189 v.C. (die jaar toe hy konsul was) verower, en daarna 'n tempel tot eer van Herkules en die Muses laat bou. Hierdie tempel het hy versier met die buit wat hy gemaak het in Ambracia (in Epirus), een van die belangrikste stede van die Aetoliese Bond.
41. Dit wil sê geklee in die *toga* die normale drag van 'n Romeinse burger in vrede tyd.
42. Ek lees *adhortatus sum* in plaas van *adornavi*.
43. Dit wil sê wanneer ons te sterwe kom.
44. Ek lees *ingeniis* in plaas van *iudiciis*.
45. Vgl. § 7.
46. Vgl. § 8.
47. Vgl. § 9.
48. Quintus Cicero, die redenaar se broer, was die voorsittende regter. Quintus was self 'n digter en 'n bewonderaar van die Griekse geleerdheid.

5. Ter ondersteuning van Manilius se Wet

1. Daar bestaan onsekerheid oor die oorspronklike titel van hierdie toespraak. Dit staan bekend as *Pro lege Manilia* of as *De imperio Cn. Pompei*. Cicero self verwys egter na hierdie rede in sy *Orator*, 101, waar hy sê: *Fuit orandus in Manilia lege Pompeius*. Hierdie woorde bevestig skynbaar die eersgenoemde titel, maar omdat *pro* normaalweg in Cicero se redes 'ter verdediging van' 'n kliënt in die hof beteken, en nie van 'n maat-reël nie, was die oorspronklike titel moontlik *De lege Manilia*.
2. Die 'plek' is die *rostra* in die forum, 'n verhoog vanwaar die volk toegesprek is. Dit is so genoem omdat dit versier was met die *rostra* (skeepsnebbe, of ysterpunte aan die voorstewens van oorlogskepe) wat in 338 v.C. van die buitgemaakte skepe van die seerowervesting Antium verwyder is.
3. Die Romeinse kieserskorps was verdeel in 193 senturieë of afdelings, wat saam die volksvergadering bekend as die *comitia centuriata* gevorm het. Hierdie volksvergadering het die hoër amptenare, dit wil sê amptenare *cum imperio* (soos onder andere praetors en konsuls) verkies. In Cicero se geval is die verkiesing waarskynlik twee keer deur politieke boewery ontwig.

4. Dit wil sê eerste van die agt praetors wat verkies moes word.
5. Ongewoon omdat dit sy eerste toespraak vanaf die *rostra* aan die volk is. Voorheen het hy slegs toesprake in die hof gelever.
6. Pompeius se *virtus* is binne hierdie konteks nie soseer sy "dapperheid" of "deugdelikheid" nie, maar eerder sy "bekwaamheid", en meer bepaald sy "militêre bekwaamheid".
7. Mithridates VI, koning van Pontus, en Tigranes I, koning van Armenië.
8. Cicero was 'n lid van die ridderorde (*equites*). Die belastinggaarders (*publicani*) was ook almal *equites*.
9. Geleë in N-W. Klein-Asië.
10. Koning van Cappadocië.
11. Konsul van 74 v.C. Sedert 73 was hy in bevel van die Romeinse magte in Asia en Cili-cië, met die spesifieke opdrag om die oorlog teen Mithridates af te handel. Hy het Pontus verower en vir Mithridates gedwing om na Tigranes in Armenië te vlug. In 69 val hy Armenië binne en oorwin vir Tigranes. Omdat hy egter ongewild was by sowel sy soldate as kollegas en die meerderheid van die senaat, kon hy nie die nodige hulp kry om sy taak te voltooi nie, en moes hy hom in 67 onttrek en toekyk hoe Mithridates en Tigranes weer eens Romeinse belange bedreig.
12. Die Romeine het nie soos ons vandag die staat beskou as 'n abstrakte, onpersoonlike mag aan wie se goedkeuring die individu se handelinge onderhewig was nie. Veel eerder het die individue, dit wil sê die burgers gesamentlik, die *populus*, die staat uitmaak. Daarom beteken die term *res publica* eintlik *res populi*, "die aangeleentheid (of die eiendom) van die *populus*, dit wil sê van die staat". Die term het die moderne betekenis "republiek" slegs by skrywers van die Romeinse Keiserryk, as 'n kontras vir die dominasie van die keisers, en dan gebruik hulle boonop die uitdrukking *libera res publica*. Tog lê die betekenis van *res publica* by skrywers van die laat Republiek en Keiserryk dikwels baie na aan die moderne begrip van die staat. (Vgl. Wolfgang Kunkel, *An Introduction to Roman Legal and Constitutional History*², 'n Engelse vertaling van *Römische Rechtsgeschichte*, deur J.M. Kelly, p.9.) Woordeboeke gee die betekenis van *res publica* ook aan as "gemenebes". In Afrikaans beteken laasgenoemde woord: "Stategemeenskap; bond van state gevorm deur die vrywillige vereniging van die betrokke dele". Hierdie betekenis pas na my mening ook nie in die konteks nie. Daarom het ek *res publica* deurgaans vertaal met "staat" om die moderne leser nie te laat struikel oor die begrip nie.
13. Die eerste Mithridatiese oorlog wat in 88 begin het.
14. Om te bewys dat Romeinse beskerming niks werd is in Asia nie, het Mithridates in 88 opdrag gegee dat alle Italiane en Romeine op een dag in daardie provinsie vermoor moet word. Altesaam 80 000 het glo omgekom.
15. L. Cornelius Sulla het Mithridates in die eerste Mithridatiese oorlog oorwin. Daarna het hy diktator geword.
16. L. Licinius Murena, wat in 84 deur Sulla aangestel is as propraetor van Asia. Deur sy aggressie het hy doelbewus die tweede Mithridatiese oorlog veroorsaak. Hy is deur Mithridates verslaan, maar na sy terugkeer in Rome in 81, het hy 'n onverdiende triomfoptog gevier.
17. Dit wil sê vanaf Murena se vertrek in 81 tot in 67.
18. Eintlik was daar slegs een leier in Nader-Spanje teen wie Rome oorlog gevoer het, naamlik

Sertorius, wat sedert 83 aldaar 'n vesting van die Mariane teen Sulla opgebou het. Die Romeinse generaals, o.a. Pompeius in 77, wat teen hom uitgestuur was, kon Sertorius nie oorwin nie. Mithridates het in hom 'n handige bondgenoot gesien in sy stryd teen Rome.

19. Dit wil sê die westelike front.
20. Die oostelike front.
21. In 146 is die Romeinse afgesante na 'n vergadering van die Achaeïese Bond beledig.
22. In 88 is Manius Aquilius (konsul in 101), die Romeinse onderbevelhebber in Bithynië, deur Mithridates uit daardie land verdryf en gevange geneem. As straf vir die Romeine se gierigheid het hy gesmelte goud in Aquilius se keel afgegooi en hom so om die lewe gebring.
23. Die ander een was Manius Acilius Glabrio, konsul in 67, wat in 66 deur die senaat gestuur is om bevel in Bithynië en Pontus oor te neem.
24. Dit wil sê die oorlog teen die seerowers.
25. Rome het in die jare 192–188 teen Antiochus die Grote oorlog gevoer ter beskerming van hulle bondgenote onder die Grieke van Klein-Asië.
26. Philippus V van Macedonië is in 200 deur Rome die oorlog aangesê omdat hy gehelp het met die aanval op Athene, Rome se bondgenoot.
27. Die Aetoliërs was Antiochus (n.25) se bondgenote in sy stryd teen Rome.
28. Die eerste Puniese Oorlog het uitgebreek omdat Rome in 264 hulp verleen het aan die Mamertyne, inwoners van die stad Messana in Sicilië; die tweede is veroorsaak deur Hannibal se aanval in 219 op Saguntum, Rome se bongenoot in Spanje; die derde deur die Puniërs se aanval op Masinissa, koning van Numidië en bondgenoot van Rome.
29. Die derde Mithridatiese oorlog.
30. Lucullus sou gewis erg gegrief gevoel het as die opperbevel aan Pompeius gegee sou word; daarom gaan Cicero hier uit sy pad om Lucullus lof toe te swaai en sodoende die gramskap van Lucullus en die ander aristokrate wat die wet teenstaan, te temper.
31. Cyzicus in Bithynië.
32. Hierdie twee dorpe is geleë in die noorde van Pontus, aan die kus van die Swartsee. Sinope was Mithridates se geboorte- en hoofstad.
33. Medea was die dogter van Aeetes, die koning van Colchis. Sy het verlief geraak op Jason, die leier van die Argonoute, en hom gehelp om die legendariese goue vag te bekom. In hulle daaropvolgende vlug het sy haar broertjie Absyrtus vermoor, sy liggaam aan stukke gesny, en die stukke in die see gestrooi om haar vader deur die versameling van die stukke, in sy agtervolging te vertraag.
34. Waarskynlik 'n tempel in die omgewing van die Eufraat (die hedendaagse Luristan), wat knaend deur die Siriërs en Parthe aangeval is.
35. In 67 is C. Triarius in die Slag van Zela vernietigend verslaan; 7 000 van sy troepe is gedood, en sy kamp is ingeneem.
36. Die twee bekendstes was Cn. Naevius (c. 270–201 v.C.) wat 'n gedig met die eerste Puniese oorlog as tema geskryf het, en Q. Ennius (239–169 v.C.) wat 'n epos, die *Annales*, gedig het waarin Rome se geskiedenis tot by 171 beskryf is.
37. Vgl. nota 2 hierbo.
38. Glabrio.
39. Die Bondgenote-oorlog (91–89 v.C.)

40. Reeds op 17-jarige leeftyd dien hy in 89 as stafoffisier in sy vader se leër.
41. In 83 sluit Pompeius hom by Sulla aan, en bring drie legioene te Picenum op die been om vir Sulla by te staan.
42. Teen Cinna in Italië (83); teen Carbo in Sicilië (82); teen Lepidus in Italië (77).
43. Teen Cn. Domitius en die oorblyfsels van die Mariane, asook teen koning Jarbas (81).
44. Teen Galliese stamme in 76, toe hy op pad was na Spanje om teen Sertorius te gaan veg.
45. Teen Sertorius (76).
46. Teen Spartacus se opstandige slawe, met sy terugkeer uit Spanje in 71.
47. Teen die seerowers in 67.
48. *Lictores* was geregsdienaars wat voor amptenare *cum imperio* geloop het: 24 voor 'n diktator, 12 voor 'n konsul en 6 voor 'n praetor. Hulle het *fasces* gedra, dit wil sê roede-bundels om 'n byl, *securis*, gegroeper. Twaalf liktorsbyle beteken dus 2 praetors.
49. Vgl. die kaart vir die ligging van hierdie plekke.
50. Op die seekus van Latium.
51. 'n Stad in Campanië.
52. Hawestad aan die mond van die Tiber, ongeveer 25 km van Rome af.
53. Die Illiriese see is daardie deel van die Adriatiese see wat langs die kus van Illirië lê. Die twee seë is die Tirreense see langs die weskus, en die Adriatiese see langs die ooskus van Italië.
54. Die dag in 67 v.C. toe Pompeius buitengewone magte verkry het om teen die seerowers op te tree.
55. Vgl. § 25. Dit verwys na die groot neerlaag wat Triarius in 67 met die Slag van Zela gely het. Vgl. ook n. 35 hierbo.
56. Q. Metellus Creticus (konsul 69) het Kreta wat 'n sterk seerowerbasis geword het, in 68–66 verower.
57. Pompeius was in daardie stadium in Pamphië. Vgl. § 35.
58. In 77 is Pompeius met prokonsulêre mag na Spanje gestuur om Q. Metellus Pius, die aanvoerder van die Romeinse magte teen Sertorius te versterk. Mithridates het in 75 met Sertorius gekonkel en in 74 'n formele verdrag met hom gesluit om met verenigde kragte teen Rome te veg. Daar bestaan egter geen onafhanklike getuienis ter bevestiging van die verhaal dat Mithridates wel 'n gesant spesiaal na Pompeius, en nie na Metellus, die oorspronklike aanvoerder in Spanje, gestuur het om oor vrede te onderhandel nie. Dit was Pompeius se weergawe van die gebeure, terwyl Metellus volgehou het dat die gesant bloot 'n spioen was.
59. Quintus Fabius Maximus Cunctator wat vir Hannibal in die tweede Puniese oorlog (218–201) in toom gehou het met sy agtervolging- en ontwykingstrategie. M. Claudius Marcellus was 'n ander suksesvolle Romeinse aanvoerder teen Hannibal in die tweede Puniese oorlog.
P. Scipio Aemilianus die Jongere wat Karthago aan die einde van die derde Puniese oorlog in 146 verwoes, en Numantia in Spanje in 133 verower het.
Gaius Marius wat Jugurtha, die koning van Numidië, in 105 oorwin het, en die Teutone en Cimbriërs in 102 en 101 respektiewelik.
60. Q. Lutatius Catulus het as konsul sy kollega, Lepidus, se opstand in 78 met Pompeius se hulp onderdruk. Polities was hy tans die leier van die konserwatiewe element in die senaat, en sterk gekant teen die wette van Gabinius en Manilius.

61. Quintus Hortensius Hortalus, Cicero se hoofmededinger in die geregshowe; ook hy was gekant teen genoemde wette wat buitengewone magte aan Pompeius verleen het.
62. Hierdie menings het presies die teenoorgestelde van Catulus en Hortensius se siening behels. Wie hierdie menings gehuldig het, lees ons eers in § 68.
63. Aulus Gabinius, die tribuun wat in 67 die *Lex Gabinia de piratis persequendis* voorgestel het, waardeur Pompeius die buitengewone magte verkry het om teen die seerowers op te tree.
64. Na die dood van Alexander die Grote en die verdeling van sy ryk, het Rhodos een van die belangrikste seemoondhede in die oostelike Middellandse See-gebied geword. Gedurende die tweede eeu v.C. het sy mag ter see egter gekwyn, 'n faktor wat grootliks bygedra het tot die opkoms van seerowery in daardie gebied.
65. Antiochus III (die "Grote") van Sirië wie se vloot in 191 en 190 deur die Romeine verslaan is.
66. Perseus was die koning van Macedonië (179–168), en Rome se vyand in die derde Macedoniese oorlog (171–168). Sy vloot het sonder slag of stoot aan die Romeine oorgegeë.
67. Gedurende die eerste Puniese oorlog (264–241).
68. Delos het vanweë sy ligging floreer as private pakhuis vir die handel tussen Oos en Wes.
69. Een van Rome se belangrikste hoofpaaie. Appius Claudius die sensor van 312, het dit begin bou; dit loop van Rome na Capua vanwaar dit ooswaarts oor Italië na die hawestad Brundisium lei.
70. Vgl. nota 2 hierbo.
71. Niks verder is bekend oor die manne wat Cicero hier as voorbeeld noem nie.
72. Die reg en voorreg wat die volk aan Pompeius toegestaan het om sy eie onderbevelhebber te kies.
73. Hier = die oorlog teen Numantia. Owerigens = die oorlog teen Sertorius.
74. Publius Cornelius Scipio Aemilianus het Karthago in 146, en Numantia in 133 verower en vernietig. Vgl. ook nota 59 hierbo.
75. Gaius Marius: vgl. nota 56 hierbo.
76. Vgl. nota 41 hierbo.
77. Sulla het bepaal dat 'n *quaestor* outomaties 'n lid van die senaat word, en dat niemand onder die ouderdom van dertig jaar tot *quaestor* verkies mag word nie. Pompeius was egter slegs 24 jaar oud toe Sulla hom in 82 *cum imperio* na Sicilië gestuur het – sonder dat hy ooit 'n *quaestor* geword het.
78. 'n Triomfoptog is slegs aan bevelvoerders *cum imperio* toegestaan. Pompeius se *imperium* was egter erg onreëlmstig omdat hy nog steeds 'n ridder (*eques*) was en nie 'n senator nie.
79. Pompeius is in 76 met prokonsulêre mag (dit wil sê in die plek, en met die magte van 'n konsul) na Spanje gestuur teen Sertorius, hoewel hy maar 'n ridder was en die twee konsuls van 77 (Mam. Aemilius Lepidus en D. Junius Brutus) beskikbaar was om volgens normale prosedure gestuur te word.
80. L. Philippus (konsul 91, sensor 86) was in 76 die mees junior aktiewe politikus met konsulêre rang.
81. Pompeius het in 70 konsul geword, ses jaar te vroeg om aan die wettige vereiste te voldoen. Op hierdie tydstip kon niemand wettig voor die ouderdom van 42 jaar tot konsul verkies word nie. Vergelyk hiermee egter ook nota 82.

82. Dit is nie duidelik wat Cicero met "enige ander amp" bedoel nie. Waarskynlik dink hy net aan die kurule ampte, t.w. *aedilis*, *quaestor*, *praetor*, *consul*. Die wette wat bepaal het hoe oud 'n kandidaat moes wees voordat hy 'n spesifieke amp kon beklee, het as *leges annales* bekend gestaan. Die oudste *lex annalis*, in 180 v.C. uitgevaardig, het bepaal dat 'n quaestor 31, 'n aedilis 37, 'n praetor 40, en 'n konsul 43 jaar oud moes wees. Dit los egter nog nie die probleem op nie.
83. In 71 vir sy dienste as bevelvoerder teen Sertorius.
84. Romeinse aanvoerders is baie maklik verlei om hulleself te verryk met die rykdomme van die oostelike provinsies.
85. P. Servilius Vatia Isauricus, konsul in 79, prokonsul in Asia van 78 tot 74, het suksesvol teen die seerowers oorlog gevoer, en hulle bergvesting te Isauria (vandaar sy bynaam Isauricus) in Pamphylië verower.
86. C. Scribonius Curio, konsul in 76, prokonsul van Macedonië van 75 tot 72.
87. Cn. Lentulus Clodianus, konsul in 72, sensor in 70 en onderbevelhebber van Pompeius in die seeroweroorlog.
88. C. Cassius Longinus, konsul in 73.
89. Dit wil sê Cicero se moeilike profesie as geregsredenaar.

6. Die tweede redevoering teen Antonius

1. Die Latynse titel van die 14 redes wat Cicero teen Antonius gelewer het, is *Orationes Philippicae*, wat letterlik beteken "redevoerings teen Philippos". Die benaming *Philippicae* is oorspronklik gegee aan sekere toesprake waarin die beroemde Atheense redenaar, Demosthenes, vir koning Philippos II van Macedonië tussen die jare 351–341 v.C. aangeval het. Hierdie benaming is op Cicero se redes teen Antonius oorgedra, nie soseer vanweë 'n ooreenkoms in die toon of felheid van die twee stelle toesprake nie, maar eerder vanweë die ooreenkoms in die politieke stryd wat die twee redenaars moes voer: net soos Demosthenes teen koning Philippos gestry het om die vryheid van Athene, so het Cicero teen die dreigende militêre despotisme van Antonius gestry om die vryheid van die Romeinse Republiek. Klaarblyklik het Cicero self hierdie benaming vir sy redes teen Antonius voorgestel. Ons lees immers in 'n brief van Marcus Iunius Brutus (een van die Caesar-moordenaars) aan Cicero, *Iam concedo ut vel Philippici (sc. libelli in Antonium) vocentur, quod tu quadam epistula iocans scripsisti*: "Ek gee nou verlof dat hulle (dit wil sê twee toesprake teen Antonius wat in boek- of pamfletvorm uitgegee is) Philippici genoem word, soos jy grappenderwys in 'n brief van jou geskryf het" (Ad Brutum 11.3.4). Daarop antwoord Cicero, *Video te delectari Philippicis nostris*: "Ek sien jy skep behae in my Philippicae" (Ad Brutum 11.4.2). Die Afrikaanse woord "filippika" waarmee 'n ongebreidelde, opswepende smaadrede bedoel word, is nie geskep na aanleiding van Demosthenes se *Philippicae* nie, maar wel na aanleiding van Cicero s'n, veral die *Philippica ii*.
2. Publius Clodius. Vgl. Inleiding, pp. 7 en 8.

3. Niks is met volle sekerheid bekend in verband met hierdie saak nie. Skynbaar was die "vriend en verwant" van Cicero die aanklaer wat 'n saak gemaak het teen 'n beskermeling van Antonius wat in hierdie stadium groot aansien geniet het vanweë sy jeug en persoonlike charisma. Toe dit blyk dat die aangeklaagde skuldig bevind sou word, het Antonius 'n tribuun oorgehaal om die verdere verloop van die hofsitting te veto. Vgl. ook nota 6 hieronder.
4. Rome se wette was in dié stadium nog nie in 'n kode vasgelê nie. Die praetoriese wet (*praetorium ius*), was die aanvaarde normale wet van Rome. Hierdie wet was eintlik 'n versameling edikte wat praetors (Rome se "hoofregters") gewoonlik elke jaar met die aanvaarding van hul amp as die grondbeginsels van hul jurisdiksie uitgevaardig het.
5. Die vrygelatenes (*libertini* of *liberti*). Hulle was slawe wat hul vryheid van hulle base verkry het. Hulle is deur die rasegte Romeinse burgers verag, en 'n huwelik met vrygelatenes is as ontading beskou.
6. Hy was die vader van Fadia, Antonius se eerste vrou. Geleerdes vermoed Q. Fadius was die verweerder vir wie Antonius beskerm het teen Cicero wat sy vriend Sicca in die geding bygestaan het. Toe dit blyk dat Fadius veroordeel gaan word, het Antonius 'n tribuun omgekonkel om die hofverrigtinge stop te sit met sy veto.
7. C. Scribonius Curio, 'n jong vriend van Antonius en Clodius. As volkstribuun het hy in 50 v.C. na Caesar oorgeloop en in 49 as 'n offisier in Caesar se magte in Africa gesneuwel.
8. Die augurs was 'n priesterskollege van voëlwiggelaars wat uit die vlug, geskree, getal, ens. van sekere soorte voëls voortekens in verband met militêre en politieke aangeleenthede afgelei het (sien ook nota 118 hieronder).
9. Quintus Hortensius Hortalus, die redenaar. Cicero het in 53 v.C. augur geword in die plek van Crassus, die triumvir, wat in daardie jaar dood is.
10. In 50 v.C., in die plek van Q. Hortensius, en met sterk steun van die Caesariane.
11. Na die slag van Pharsalus is Cicero deur Caesar begenadig, en moes hy in Brundisium wag (Oktober 48–September 47) op Caesar se terugkoms. Gedurende genoemde jaar het Caesar vir Antonius met die grootste deel van sy leër teruggestuur na Italië waar hy by Brundisium geland het. Antonius het dus 'n goeie geleentheid gehad om Cicero om die lewe te bring.
12. Die eerste *Philippica* gehou op 2 Septgember 43 v.C.
13. Naamlik die rang van oud-konsul en *pater patriae*, en ook van leier van die republikeine in die senaat (altans vir alle praktiese doeleindes).
14. Dit verwys na die beweerde verkoop van ampte, kwytskeldings en toegewings deur Antonius, wat hy beweer het deur Caesar se testament en ander voorskrifte bepaal is.
15. Volgens wet moes enige nuwe wetsvoorstel ten minste 17 dae (*tres nundinae*) voordat daarvoor gestem word, gepromulgeer word, dit wil sê onder die volk se aandag gebring word by wyse van afkondiging en/of kennisgewing. Antonius het blykbaar die wet verontagsaam.
16. Manne in Antonius se gevolg.
17. Dit was onwettig om gewapen in die teenwoordigheid van die senaat te wees.
18. Cicero verwys na die verdenking dat Antonius verskeie dokumente vervals het, en voorgegee het dat hulle in Caesar se handskrif geskryf was. Daarmee sou hy dan baie geld gemaak het. Vgl. § 35.

19. Sextus Clodius, Antonius se leermeester in welsprekendheid, aan wie laasgenoemde 2 000 *iugera* (= ±500 hektaar) grond gegee het as beloning vir sy onderrig.
20. 'n Ander Sextus Clodius (nie die retorikus van nota 19 hierbo nie), en 'n handlanger van die bekende Publius Clodius. Hierdie Sextus is juis in 52 v.C. (die jaar waarin Publius dood is) verban op aanklag van geweldpleging tydens die straatgevegte tussen Publius Clodius en Milo.
21. Antonius is direk deur Caesar as sy kollega in die konsulsamp vir 44 v.C. aangestel. Antonius is dus nie wettig volgens die normale prosedure genomineer of verkies nie.
22. Cicero verwys na Fulvia wat in hierdie stadium met Antonius as haar derde man getroud was. Voorheen was sy getroud, eers met Clodius en daarna met Curio. Cicero skimp dat sy onheil bring vir haar mans, want sowel Clodius as Curio het 'n gewelddadige dood gesterf.
23. In 63 v.C., Cicero se konsulaatsjaar.
24. Marcus Porcius Cato Uticensis het na die slag van Thapsus (46 v.C.) selfmoord gepleeg om nie in Caesar se hande te val nie.
25. In 62 v.C. na die beëindiging van die derde Mithridatiese oorlog en Pompeius se skikking in die Ooste.
26. Dit verwys na die titel *Pater Patriae* waarmee die senaat vir Cicero begroet het na die teregstelling van die Catilinarie se samesweerders op 5 Desember, 63 v.C.
27. Sedert Sulla se wetgewing in 81 v.C. het konsuls nie meer die Romeinse leërs aangevoer nie. Daarom het hulle die siviele *toga* en nie langer die militêre *paludamentum* (die veldheer se mantel) gedra nie. Gewoonlik is dankfeeste net ter ere van seëvierende generaals verorden. Die dankfees ter ere van Cicero was dus 'n besondere erkenning vir 'n buitengewone prestasie – die onderdrukking van die Catilinarie se same-swering.
28. Na die dood van Antonius se vader is P. Lentulus Sura, een van die verhoorde samesweerders, met Antonius se moeder, Julia, getroud. Lentulus was dus Antonius se stiefvader.
29. Dit wil sê na die forum toe. Die forum was op laagliggende terrein geleë waar die *curia*, die senaathuis, gestaan het. Die woonhuise was op hoër terrein geleë.
30. Dit is die name van drie bekende tafelskuimers of opskepoelers (mense wat graag op iemand anders se onkoste 'n maaltyd nuttig) uit Latynse komedies. Phormio verskyn in Terentius se *Phormio*, Gnatho in Terentius se *Eunuchus*, en Ballio, 'n nog swakker karakter, in Plautus se *Pseudolus*. Cicero suggereer dus dat Antonius se gaste tafelskuimers is.
31. Die Catilinarie se samesweerders. Vgl. Inleiding, pp. 6–7.
32. "Die man" is Cicero, en "hulle" is die senaat.
33. Die senaat.
34. 'n Arabiese volk wat in die gebied tussen die oostelike grens van Romeinse Palestina en die Arabiese woestyn gewoon het. Hulle was beroemde boogskutters. 'n Aantal van hulle is waarskynlik na Italië gebring deur òf Pompeius wat Palestina in 63 v.C. verower het, òf Antonius self.
35. In sy toespraak teen Cicero in die senaat.
36. Hierdie aanhaling vorm deel van die eerste vers van 'n gedig (*De consulatu suo*) wat Cicero self in 60 v.C. geskryf het oor sy prestasies gedurende sy konsulaat. Hy het

- dit self geskryf omdat die erkende digters nie die taak wou onderneem nie. Omdat Cicero se gedig deurspek was van verwaandheid en ydelheid, het Antonius die gek daarmee geskeer.
37. In 59 v.C. toe hy Julius Caesar se kollega in die konsulsamp was.
 38. In 55 v.C. gedurende Pompeius en Crassus se konsultaat is Caesar se opperbevel in Gallië kragtens die *lex Vatinia* verleng.
 39. In 52 v.C. is 'n wet met goedkeuring van Pompeius deurgevoer, wat aan Caesar die reg verleen het om in 49 in sy afwesigheid om die konsulsamp te ding.
 40. Marcus en Decimus wat albei deel gehad het aan die moord op Caesar. Dit was vir die voorstanders van die moord op Caesar voordelig om die leuen te verkondig dat Marcus en Decimus afstammeling was van Lucius Junius Brutus wat in 510 v.C. die verdrywing van die Romeinse koningshuis, die Tarquiniï, gelei het. Lucius was egter 'n patrisiër, terwyl Marcus en Decimus van plebejiese afstamming was. Bowendien het Lucius die voortplanting van sy naam beëindig deurdat hy sy eie twee seuns ter dood veroordeel het omdat hulle met die uitgedryfde Tarquiniï sou geheul het.
 41. Marcus Brutus, wie se moeder 'n afstammeling was van die beroemde C. Servilius Ahala. Vgl. nota 5 by Die eerste redevering teen Catilina.
 42. Nog een van die Caesarmoordenaars. Die meerderheid van die manne direk hierna deur Cicero genoem, was Caesarmoordenaars.
 43. Die moord op Caesar. Caesar was in 47 v.C. by Tarsus, die hoofstad van Cilicië, maar niks is verder bekend oor hierdie komplot nie.
 44. Gnaeus Domitius Ahenobarbus (konsul in 32 v.C.) is in 43 veroordeel vir medepligtigheid aan die moord op Caesar. Sy vader Lucius Domitius Ahenobarbus was getroud met M. Porcius Cato Uticensis se suster, en het in die slag van Pharsalus waar hy teen Caesar geveg het, gesneuwel. Sy oom Cato het na Caesar se oorwinning by Thapsus in 46, selfmoord gepleeg. (Vgl. nota 24 hierbo.)
 45. M. Brutus was *praetor urbanus* in 44 v.C. Volgens wet mog hy in hierdie amp nie langer as tien dae uit die stad afwesig wees nie.
 46. Die *ludi Apollinares*, openbare spele ter ere van Apollo, het 'n week lank geduur (die tweede week in Julie), en is gereël en beheer deur die *praetor urbanus*. Die amptenaar in beheer van openbare spele het gewoonlik gepoog om gewildheid, en gevolglik groter politieke steun by die volk te verwerf, deur groot somme geld kwistig te bestee aan buitengewone skouspele e.d.m.
 47. Om vir M. Brutus en Cassius uit die pad te kry, het Antonius voorgestel dat eersgenoemde goewerneur word van Kreta, en laasgenoemde goewerneur van Cyrenaïca sodat hulle daar kon toesig hou oor die graantoevoer na Rome. Dit was minderwaardige poste vergeleke by die goewerneyskappe van Macedonië en Sirië wat die republikeine vir M. Brutus en Cassius onderskeidelik beoog het. Hulle het egter nie Antonius se aanbod aanvaar nie, maar Rome verlaat om via ander provinsies uiteindelik beheer oor Macedonië en Sirië oor te neem.
 48. Gewoonlik is daar slegs een quaestor aan 'n goewerneur toegesê. Die aantal quaestors en *legati* (onderbevelhebbers) in sy gevolg, het die aansien van 'n goewerneur bepaal. Antonius wou egter in M. Brutus en Cassius se geval, die minderwaardigheid van die aangebode poste verdoesel deur die getal quaestors en *legati* te verhoog.
 49. Naamlik, dat hy geen aandeel in die moord op Caesar gehad het nie.

50. M. Brutus en Cassius. Cicero impliseer dat die aangebode goewerneurskappe van Kreta en Cyrenaica (n. 47 hierbo) deur Antonius as versluiserde ballingskap beskou is.
51. Cicero bedoel hy sou vir Antonius ook doodgemaak het.
52. Hawestad van die provinsie *Gallia Narbonensis*, wat na Narbo (huidig Narbonne) vernoem is. Cicero se beskuldiging hier is vals. Trebonius het Antonius in 45 v.C. te Narbo gepols in verband met die moord op Caesar, maar hy wou niks daarmee te doen gehad het nie. Tydens sy oponthoud in Narbo het Antonius uiters uitspattig gelewe. Vgl. § 76.
53. Lucius Cassius Longinus Ravilla (konsul 127 v.C.). Vgl. nota 34 by Pleitrede vir Sextus Roscius.
54. Die godin *Ops*. Haar tempel was na aan die tempel van *Concordia* (Eendrag) geleë, en het die Romeinse skatkis gehuisves. Kort na Caesar se dood het Antonius beslag gelê op al die geld in die skatkis: 700,000,000 *sestertii* = ongeveer 30,000,000 Amerikaanse dollar. (Vanweë die fluktuerende waarde van ons geldeenheid is dit tans nie gerade om die randwaarde van laasgenoemde bedrag te probeer bereken nie.)
55. Vgl. Inleiding, p. 12.
56. 'n Stad op Ciprus, waar die oudste en beroemdste tempel van Venus gestaan het. Op sy vlug van Pharsalus af, het Pompeius daar aangedoen.
57. Die bemaking van erflatings was in Rome 'n gewilde manier om jou waardering vir 'n persoon (veral 'n hoogaangeskrewe persoon wat nie 'n familielid is nie) te kenne te gee.
58. Dit is feitlik onmoontlik om hierdie bedrag na 'n moderne geldeenheid om te reken.
59. Vgl. §§ 62 en 74. Owerigens is L. Rubrius onbekend. Cicero insinueer dat Antonius die man se testament vervals het om besit te kom van sy eiendom.
60. Owerigens onbekend. Nog 'n insinuasie van testamentvervalsing.
61. Dit het behoort aan Q. Metellus Scipio, skoonvader van Pompeius.
62. Sextus Clodius. Vgl. nota 19 hierbo.
63. Marcus Antonius, die beroemde redenaar is in 87 v.C. op bevel van Marius vermoor.
64. 'n Stad op die ooskus van Sicilië. Hierdie grond het nie aan Antonius behoort nie – dit was staatsgrond (soos ook die "Campaanse gebied" in Middel-Italië, wat in § 101 vermeld word).
65. Die *ager publicus* was wettig onderhewig aan 'n belasting van 'n tiende (*decumae*).
66. Vgl. § 101.
67. Lett.: "toe jy nog die *toga praetexta* gedra het". Vrygebore seuns het hierdie besondere toga met 'n breë purper soom gedra tot hul mondigwording op ongeveer sestienjarige ouderdom. Daarna het hulle die *toga virilis* (manstoga) begin dra.
68. Die *lex Roscia* is in 67 v.C. deur die tribuun Lucius Roscius Otho uitgevaardig. Daarvolgens is die eerste veertien rye sitplekke in die teater (direk agter die *orchestra* waar die senatore en amptenare gesit het) vir die uitsluitlike gebruik van die *equites* gereserveer.
69. Vgl. nota 7 hierbo.
70. Vgl. nota 58 hierbo.
71. Vgl. nota 2 hierbo.
72. 'n Intrige met Clodius se vrou, Fulvia, met wie Antonius later getroud is.
73. Aulus Gabinius was in 56 v.C. die goewerneur van Sirië vanwaar hy Egipte binnegeval het om Ptolemaeus Auletes weer op sy troon te plaas nadat hy in 58 deur sy on-

- derdane afgesit is. Die senaat was teen enige ingryping ten behoewe van Ptolemaeus gekant, en het hulle beslissing gegrond op 'n uitspraak in die Sibillynse boeke. Antonius was Gabinius se *legatus*.
74. Na sy vertrek uit Egipte het Antonius in 54 v.C. 'n besoek gebring aan Caesar in Gallië, waarskynlik om te reël vir sy verkiesing tot *quaestor*.
75. In die dae voor die burgeroorlog en verbeurdverklaring van eiendom, waardeur Antonius in besit gekom het van villas.
76. Op hierdie voorgebergte in die baai van Napels het Antonius 'n aandeel in 'n villa besit. Vgl. ook § 73.
77. 'n Stad in *Hispania Baetica*, waar daar 'n vermiljoenmyn was waarin Antonius 'n aandeel besit het.
78. Antonius was 'n handlanger van Clodius (Cicero se aartsvyand) en vanselfsprekend was sy verhouding met Cicero gespanne.
79. Vgl. Inleiding, p. 10.
80. In 52 v.C.
81. Die drie wettige maniere waarop 'n verkose *quaestor* sy bepaalde taak of werkring (*provincia*) gekry het. Meestal is die *quaestor* se werkring deur die lot bepaal (*sorte*), maar buitengewone (*extra ordinem*) opdragte kon òf deur 'n senaatsbesluit (*senatus consultum*) òf 'n wet (*lex*) van die volk gegee word. Antonius het hom na sy verkiesing as *quaestor* in 52 v.C. nie hieraan gesteun nie, en sy eie *provincia* gekies deur hom by Caesar te gaan aansluit in Gallië, waar hy sy *quaestorskap* in 51 uitgedien het.
82. In 49 v.C., met ampstoetreding op 10 Desember, 50 v.C.
83. Curio die jongere (vgl. nota 7 hierbo, en ook §§ 44–46) wat die vorige jaar (50 v.C.) tribuun was. Hy en Antonius was met hulle ongebreidelde ondersteuning vir Caesar in 'n baie groot mate verantwoordelik vir die finale breuk tussen Caesar en Pompeius.
84. 49 v.C. Op 1 Januarie het Antonius en Quintus Cassius Longinus die senaat se ultimatum aan Caesar, naamlik dat hy sy leër moes ontbind, geveto. Dit is hierdie veto wat Cicero 'n misdaad noem.
85. Die *Senatus Consultum Ultimum*, wat neerkom op 'n oorlogsverklaring.
86. Gaius Antonius Hybrida, Cicero se ampsgenoot in die konsulaat (63 v.C.).
87. Onbekend.
88. Cicero insinueer dat Antonius vir Lenticula die bedrag van sy dubbelskuld aan hom laat betaal het, om sy terugroeping uit ballingskap te bewerkstellig.
89. In Mei 49 v.C., om Pompeius se leërs onder Afranius en Petreius uit die weg te ruim.
90. Cicero was in, of in die buurt van Pompeius se kamp by Dyrrhachium in Illirië.
91. Die liktore was geregsdienswaarders wat die roedebundels met 'n byl in die middel (*fascies*), die simbool van die mag om lyfstraf toe te dien of om iemand die lewe te ontnem, voor die hoër amptenare uit gedra het. Antonius was wettig slegs 'n volkstribuun, en dus nie geregtig op liktore nie. Bowendien het lourieromkranste roedebundels aangedui dat die begeleide amptenaar 'n oorwinning oor 'n buitelandse vyand behaal het – iets waarmee Antonius ook nie kon spog nie.
92. Haar verhoognaam was Cytheris.
93. 'n Prefektuur was 'n stad in Italië wat deur 'n *praefectus* uit Rome bestuur is.
94. 'n Bekende akteur in Rome. Die naam Hippias hou verband met die Griekse woord *hippos* (= perd). As versamelnaam kan *hippos* ook 'ruiterij' beteken. Die woordspe-

- ling op die naam van die akteur en Antonius se nuwe titel (Bevelvoerder oor die ruitery) bevat dus 'n lelike angel.
95. Die Romeinse staat moes betaal vir die renperde wat in die *circus* aan wedstryde deelgeneem het. Vir hierdie doel het hulle 'n belasting (*vectigal*) gehef op die amptenare wat die spele aangebied het. Kontrakteurs het dan die reg om die perde te voorsien, van die staat gekoop – vandaar die term 'kontrakperde'. Slegs senatore kon wettig as kontrakteurs optree. Antonius het dus onwettig opgetree deur die akteur Sergius as 'n kontrakteur toe te laat.
 96. Pompeius se huis in die spogbuurt van Rome, naamlik in die Carinae teen die hang van die Esquilynse heuwel. Na Pompeius se dood het Antonius dit gekonfiskeer en self daarin gaan woon. Hy behou dit tans met moeite omdat Pompeius se jongste seun, Sextus, dit as wettige erfgenaam terugeis. Voorheen het Antonius in 'n ander gekonfiskeerde huis gewoon, naamlik die van die oud-konsul Marcus Pupius Piso.
 97. Vgl. notas 59 en 60 hierbo.
 98. Die tribune (*tribunal*) was 'n halfsirkelvormige of vierkantige platform waarop amptenare, veral praetors (oorspronklik waarskynlik net *tribuni*) in Rome of die provinsies gesit het tydens amptelike funksies of regspleging. Die verhogie van grond in 'n militêre kamp, vanwaar die bevelvoerder sy soldate toegesprek of verhoor het, is ook 'n *tribunal* genoem. Antonius het in hierdie stadium die rang van praetor gehad.
 99. Einde 47 v.C.
 100. 'n Ingeplante spies was die simbool van die opveiling van geproskripteerde eiendom (soos in hierdie geval), of van oorlogsbuit.
 101. Uit 'n drama van Gnaeus Naevius (ca. 270–200 v.C.)
 102. Die mitiese vroulike seemonster wat die see se water opslurp en weer uitsu – in werklikheid die bekende draaikolk in die seestraat van Messina.
 103. Die skeepssnawels wat Pompeius buitgemaak het in die seeroweroorlog in 66 v.C.
 104. Die Twaalf Tafels of *Duodecim Tabulae (Legum)*, was die eerste gekodifiseerde stel wette van Rome. Dit is in 450 v.C. opgestel. Om jou vrou die huissleutels te ontnem, was een manier van egskeiding kragtens hierdie wette.
 105. Na die slag van Pharsalus het Antonius na Italië teruggekeer en Caesar se *magister equitum* geword. Hy het nie verder aktief aan die gevegte deelgeneem nie.
 106. Vgl. nota 44 hierbo.
 107. Antonius was in bevel van die linkervleuel van Caesar se linie by Pharsalus, en ook Caesar se betaalmeester in Gallië in 53 v.C.
 108. Onder druk van die dreigende vervolging wou Antonius 'n deel van sy eiendomme verkoop om sy skuld vir die aankoop van Pompeius se gekonfiskeerde goedere aan Caesar te betaal.
 109. In November 46 v.C., om teen Pompeius se seuns te gaan veg.
 110. Die *rudis* was 'n staf waarmee 'n ontslane swaardvegter begiftig is.
 111. Publius Cornelius Dolabella (vroeër Cicero se skoonseun), 'n getroue ondersteuner van Caesar tot by laasgenoemde se dood. Hier is waarskynlik 'n verwysing na Dolabella se klein postuur wat so opsigtelik was dat Cicero hom eenmaal in die openbaar gevra het wie hom so netjies aan sy swaard vasgejord het.
 112. In die eerste *Philippica* (7–10), op 2 September, 43 v.C.
 113. 'n Gehug op die Via Flaminia, Rome se grootpad na die Noorde, ongeveer 15 km van

- Rome af. Sy naam is ontleen aan die kleur van die rotse wat bo hom uitgetroon het.
114. Sy eie vrou, Fulvia.
 115. Antonius se skielike terugkeer na Rome het waarskynlik skrikwekkende gerugte in verband met die oorlog tussen Caesar en die Pompeiane laat ontstaan.
 116. *Catamitus* is die verlatynste vorm van die Griekse naam Ganymedes, die naam van die mooi jong seun wat as Jupiter se skinker opgetree het. Vandaar die betekenis "skandknaap/verwende liefling".
 117. Lucius Munatius Plancus was Caesar se *legatus* in Gallië, en het skynbaar in hierdie stadium (45 v.C.) dieselfde funksie vir Caesar in Rome vervul. Waarskynlik wou hy Antonius se borge vir die geld wat hy aan Caesar verskuldig was, se eiendom verkoop om genoemde skuld te delg.
 118. Vgl. nota 6 hierbo. Geen Romeinse openbare handeling kon geskied sonder dat voortekens (wat die wil van die gode weerspieël) eers vooraf waargeneem is nie. 'n Augur kon nie self die voortekens waarneem nie; hy moes dit slegs interpreteer. Net die hoër amptenare het die reg van waarneming (*spectio*) gehad, maar sedert 58 v.C. is hulle deur 'n wet van die tribuun P. Clodius verplig om die uitslag van die *spectio* deur 'n augur te laat aankondig. As die uitslag gunstig was, is dit *nuntiatio* genoem, en as dit ongunstig was, *obnuntiatio*. In laasgenoemde geval is die handeling dan uitgestel na 'n ander dag (*alio die*). Slegs 'n augur kon ook bepaal of die *spectio* glad en sonder steurnis verloop het, en as hy 'n fout of beletsel (*vitium*) daarin raaksien, is die handeling ongeldig verklaar (*vitiare*). Indien die hoër amptenaar terselfdertyd ook 'n augur was, kon hy natuurlik self die uitslag van die *spectio* aankondig. Kragtens hul priesterlike amp kon augurs dus waardevolle hulp verleen aan politieke partye, veral by verkiesings (*comitia*): hulle kon voorkom dat 'n verkiesing plaasvind (*comitia impedire*) of die uitslag daarvan ongeldig verklaar (*comitia vitiare*).
 119. Cicero was sedert 53 v.C. 'n augur.
 120. Vgl. § 83.
 121. Die dag waarop Caesar vermoor is.
 122. Caesar se draagstoel was groot genoeg om daarin te lê, met sy kop aan die agterkant. Daar het Antonius telkens sy kop ingesteeek om sy versoeke te rig.
 123. Een van die 193 afdelings (*centuriae*) waarin Romeinse burgers ingedeel was om in die *comitia centuriata* o.a. konsuls te verkies. Die lot het bepaal welke senturie eerste moes stem (*centuria praerogativa*). Die uitslag van die verkiesing is in 'n groot mate bepaal deur hoe hierdie senturie gestem het.
 124. Die Romeinse voetsoldate was in vyf klasse opgedeel volgens hul besittinge. Die eerste klas was die rykste, en dus ook die invloedrykste.
 125. In die *comitia centuriata* was daar 18 riddercenturieë, waarvan 12 geen bepaalde name gedra het nie, en wat ons dus die "gewone riddercenturieë" kan noem. Die oorblywende 6 het as die *sex suffragia* (lett. = "ses stemafdelings") bekend gestaan. Hierdie 6 senturieë het die name gedra van die drie oudste stamme (*tribus*) van die Romeinse volk, naamlik *Tities*, *Ramnes* en *Luceres*, elk met die toevoeging *priores* (= vroeëres) en *posteriores* (= lateres). Ons kan hulle dus die "ses benoemde senturieë" noem. Ons teks bevat egter nie die woord *sex* nie, slegs *suffragia* wat op sigself "stemming/die uitbring van stemme" beteken. Hierdie betekenis maak die volgorde van die stemming soos volg: gelote senturie, eerste klas, soos gewoonlik die algemene stem-

ming, die tweede klas. Dit moet foutief wees: die tweede klas kan nie na die algemene stemming opgeroep word nie. Daarom aanvaar ons Mommsen se emendasie: *deinde vi. ut adsolet, suffragia*. Die 12 gewone riddercenturieë het dan blykbaar saam met die eerste klas voetsoldate gestem, en direk daarna, maar tussen klasse 1 en 2, die *sex suffragia*.

126. Gaius Laelius (konsul 140 v.C.) die beroemde vriend van die jonger Scipio, en groot kenner van die augurale wetenskap.
 127. Aan sy kollega, Caesar, wat ook sowel konsul as augur was.
 128. Die kollege van augurs.
 129. Die fees ter ere van die wolfgod *Lupercus*, jaarliks op 15 Februarie. Sy priesters, die *Luperci*, geklee in velle en gewapen met leerrieme, het deur die stad rondgedraf en almal wat hulle teëkom met hul rieme geslaan. Antonius self was ook 'n *Lupercus*.
 130. Vgl. § 43, en nota 64.
 131. Caesar.
 132. Antonius het net die velstertriem van die *Luperci* aangehad.
 133. Cassius, Maelius en Manlius is manne uit die vroeë Republiek; hulle is om die lewe gebring omdat hulle daarvan verdink was dat hulle na die koningskap gestreef het.
 134. Ek lees die sin met weglating van *quod fas non est*.
 135. Met ander woorde die moord op Caesar moet voorrang geniet bo 'n bespreking van die geldigheid van die voortekens.
 136. Die Aarde as godin.
 137. Cicero bedoel Antonius het aanvanklik, direk na die moord op Caesar, krediet gekry vir sy oënskynlike samewerking met die republikeine. Vanaf 1 September het sy houding egter verander, en nou is hy so ontevrede met homself oor daardie krediet dat hy alles in sy vermoë doen om dit te vernietig.
 138. Die 17e Maart, die dag waarop Cicero amnestie vir die moordenaars voorgestel, en Antonius dit goedgekeur het.
 139. Antonius se eie seuntjie by Fulvia, dogter van M. Fulvius Bambalio.
 140. Cicero verwys na die oproer wat ontstaan het by die verbranding van Caesar se lyk in die forum.
 141. 'n Senator wie se huis tydens die oproer afgebrand is.
 142. In 509 v.C. is die laaste koning, en daarmee saam opperheerskappy in die hande van een man uit Rome geban. Twee konsuls met gelyke mag is verkies om die oppergesag te deel. Spoedig het hierdie verdeling van die oppergesag haas onoorkomelike probleme veroorsaak in tye van politieke en oorlogskrisisse. Daarom is die nuwe amp *dictatura* (diktatorskap) in die Romeinse konstitusie opgeneem. Die diktator was bedeel met oppergesag, dit wil sê 'n gesag hoër as die van konsuls, om krisisse die hoof te bied (*rei gerundae causa*). Die diktator is vir 'n periode van hoogstens ses maande aangestel. In 216 v.C. is die laaste diktator met die oorspronklike doel voor oë aangestel (t.w. Fabius Maximus in die oorlog teen Hannibal). Daarna het die amp in onbruik verval.
- Die latere diktatorskappe van Sulla (82–79 v.C.) en Caesar het radikaal verskil van die oorspronklike amp. In hulle geval was dit blote misbruik van 'n eerbare titel om oppergesag wat onkonstitusioneel verkry is, te verdoesel. Caesar het in 48 v.C. tweemaal diktator geword, in 46 diktator vir tien jaar, en in 44 diktator lewenslank. Direk

- na die moord op Caesar het Antonius die terme *dictatura* en *dictator* met alles wat daarmee saamhang, uit die Romeinse konstitusie laat skrap.
143. Ek lees die sin: *ut eius omen omne propter proximi dictatoris metum tollereres*.
 144. Vgl. nota 54 hierbo.
 145. Die geld is bloedbevlek omdat dit verkry is uit die gekonfiskeerde eiendomme van voël-vryverklaarde aanhangers van Pompeius.
 146. Die koning van Galasië, wat in November 45 v.C. deur Cicero verdedig is teen die aanklag dat hy Caesar wou vermoor het.
 147. Die binneste deel van 'n Griekse huis, waar die vrouens gewoon het.
 148. Caesar het bepaal dat M. Brutus goewerneur van Macedonië sou word.
 149. Caesar het 'n onderskeid gemaak tussen politieke en kriminele ballinge.
 150. Antonius se oom, Gaius Antonius, is in 70 v.C. deur die sensors as burger afgegradeer. Dat so'n man hom vir die sensorskap verkiesbaar stel, is dus sowel belaglik as beledigend.
 151. Slegs by verkiesings is weerlig aan die linkerkant as 'n slegte voorteken beskou, sleg genoeg om die verkiesing af te gelas. Owerigens was weerlig aan die linkerkant 'n goeie voorteken.
 152. Die sewemanskap (*septemviratus*) was 'n raad wat uit sewe lede bestaan het om staatsgrond in Italië en Silië aan koloniste toe te ken. Dit was een van Antonius se eerste instellings na Caesar se dood. Sy hoofdoel daarmee was om die guns van Caesar se veterane te wen. Antonius self, en sy broer Lucius, het in hierdie raad gediën, maar sy oom is oor die hoof gesien.
 153. Hy het van sy niggie, Antonia, geskei, om met sy derde vrou, Fulvia, te trou. Vgl. nota 22 hierbo.
 154. Capua was sedert Caesar se agrariese wet van 59 v.C. 'n kolonie van sy oudgediendes. Hulle was nie gediend met Antonius se inmenging in hul sake nie, en hy moes skynbaar ten gevolge van 'n opstand, haastig vandaar die wyk neem.
 155. 'n Dorp in Noord-Campanië aan die Volturnusrivier, ongeveer 12 km noord van Capua.
 156. Kragtens die *Lex Iulia* van 59 v.C.
 157. Die stigting van 'n kolonie was oorspronklik 'n militêre maatreël, en is steeds met militêre ritueel uitgevoer. Die koloniste het met vlae na die gebied marsjeer, en 'n ploeg-voor is getrek om die omtrek van hul stadsmuur aan te dui.
 158. Die sogenaamde "geleerdste Romein", beroemd om sy kennis van oudhede en sy literêre prestasies; hy het na bewering ongeveer 500 boeke die lig laat sien. Hy is in 37 v.C. dood.
 159. Die *Via Latina*, direk van Casinum na Rome. Die dorpe wat hier genoem word het ðf aan die pad, ðf op kort afstand daarlangs gelê. Anagnia het op 'n heuwel gelê, daarom het hulle "afgekom" na die pad.
 160. Dolabella. Die grafmonument is in die forum opgerig op die plek waar Caesar se lyk verbrand is.
 161. By Dolabella. Antonius het hom waarskynlik gedreig.
 162. Dolabella het sy verhewe politieke ideale onder invloed van Antonius laat vaar.
 163. Suetonius berig (*Caesar*, 76) dat Caesar hierdie attribute van goddelikheid reeds tydens sy lewe geniet het. Hy is egter eers na sy dood (t.w. in 42 v.C.) amptelik vergoddelik. Die *pulvinar* was 'n seremoniële kultusbed of -rusbank, waarop die *simula-*

crum, dit wil sê die beeld van die god, tentoongestel is by geleentheid van sekere fees- te. Die *fastigium* was die driehoekige gewel oor die front van 'n Romeinse tempel. So'n gewel was opgerig oor die huis wat Caesar as *pontifex maximus* bewoon het. Aan die meeste gode is ook 'n *flamen*, of priester toegesê om sy kultus in stand te hou en te bevorder. Antonius was die god Caesar se *flamen* nog voor Caesar se dood.

164. Die *ludi Romani* (of *magni* of *maximi*) is van 15 tot 18 September gehou – vierdaagse strydswedrenne dus. Antonius het 'n vyfde dag ter ere van Caesar bygevoeg, en van 43 v.C. af het hierdie spele vyf dae geduur. Die woord "gister" bring aan die lig dat Cicero waarskynlik beoog het om hierdie toespraak op 19 September 43 v.C. te hou, presies 'n jaar na Antonius se aanval op hom in die senaat.
165. Vgl. § 86. "Openliker" is hier 'n woordspeling, en 'n verwysing na Antonius se skamele kleding toe hy die volk tydens die *Lupercalia* toegesprek het.
166. Fulvia was die ondergang van haar vorige twee mans, naamlik Clodius en Curio. Nou eis die Romeinse volk haar derde paalement: die ondergang van Antonius, haar derde man.
167. Vgl. § 87.

Prof. J.T. Benade, die vertaler van hierdie *Keur uit die redevoerings van Cicero* het sy Transvaalse onderwysdiploma aan die Onderwyskollege te Potchefstroom, en sy B.A.-graad aan die Potchefstroomse Universiteit behaal. Na twintig jaar diens aan laerskole, junior hoërskole en hoërskole, waartydens hy deur privaat studie die M.A.-graad verwerf het, tree hy tot die tersiêre onderwys toe as lektor en senior lektor in Klassieke Tale aan Unisa. Ter voorbereiding van sy doktorsgraad het hy aan die Heidelbergse Universiteit in Wes-Duitsland studeer en daarna die D.Litt.-graad aan die Universiteit van Pretoria verwerf. Hierna word hy senior lektor in Latyn aan die Universiteit van die O.V.S., en spoedig daarna professor in Klassieke Tale en departementshoof aan die Universiteit van die Noorde.

Prof. Benade het reeds afgetree maar werk nog in 'n tydelike hoedanigheid as dosent in klassieke tale aan Unisa waar hy reeds negentien jaar diens gelewer het. Hy wy hom hoofsaaklik aan die vertaling van beroemde Latynse klassieke werke in Afrikaans. Die Afrikaanse vertaling van Vergilius se *Aeneis* en *Eclogae en Georgica*, sowel as Julius Caesar se *Galliese Oorlog* het alreeds van sy hand verskyn.

ISBN 0 86981 526 1